

Téma č. 4

Konstrukční principy kultury a umění I

Pavelka, Jiří – Pospíšil, Ivo: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Brno : Nakladatelství Georgetown, 1993, s. 269–279.

Jiří Pavelka: *Epochy a proudy*, s. 1–43.

Debickí, Jacek – Favre, Jean-François – Grünwald, Dietrich – Pimentel, Antonio

Filipe: *Dějiny umění. Malířství. Sochařství. Architektura*. Praha : Argo, 1998,

Hórův chrám v Edfú, s. 20–21... 2. Starověké umění,

Tři hudebnice, 22–23... 2. Starověké umění,

Parthenón v Athénách, s. 34–35... Antické umění,

Velký oltář Dia a Athény v Pergamu, s. 36–37... 3. Antické umění,

Amfiteátr Flavioců – Koloseum, s. 48–49... 3. Antické umění,

Pantheon císaře Hadriana, s. 50–51... 3. Antické umění,

Mozaiky v chrámu San Vitale, s. 64–65... Raně křesťanské umění (byzantská kultura),

Portál kostela Saint-Pierre v Moissacu, s. 80–81... 4. Románská kultura,

Snímání z kříže, s. 94–95... 4. Románská kultura,

Oltář Panny Marie v Krakově, s. 96–97... 5. Gotika,

David, s. 128–129... 6. Renesance,

Bičování Krista, s. 130–131... 6. Renesance,

Pohřeb hraběte Orgaze, s. 144–145... Manýrismus,

Zámek ve Versailles, s. 166–167... 7. Klasicismus,

Únos dcer Leukippových, s. 172–173... 8. Baroko,

Kostel ve Wiesu, s. 182–183... Rokoko,

Přísaha Horatiů, s. 196–197... 7. Klasicismus,

Sardanapalova smrt, s. 210–211... 11. Romantismus,

Nádraží Saint-Lazare, s. 224–225... 12. Moderna... Impresionismus,

Avignonské slečny, s. 248–249... 13. Avantgarda... Kubismus,

Číslo 3, s. 256–257... 13.3. Základní orientace výtvarného umění po roce 1945,

Supermarket Lady, s. 272–273... 13.3. Základní orientace výtvarného umění po roce 1945... Hyperrealismus,

Procházky Euklidovy, s. 280–281... 13.3. Základní orientace výtvarného umění po roce 1945... Metafyzická malba... Surrealismus...,

Centre national d'art et de culture Georges Pompidou, s. 298–299...

14. Postmoderna a postmodernismus.

Pavelka, Jiří: *Antropocentrismus a pojetí „chaosu“ a „řádu“*. In Nosek, Jiří, ed.: *Chaos, věda a filosofie*. Filosofie, Praha 1999, s. 181–198. Viz Téma č. 5.

Pavelka, Jiří – Pospíšil, Ivo: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Brno : Nakladatelství Georgetown, 1993, s. 269–279.

Základní tendence a epochy v dějinách umění

TENDENC		
ANTITRADICIONALISMUS	x	TRADICIONALISMUS
(MODERNISMUS	x	TRADICIONALISMUS)
SUBJEKTIVISMUS	x	OBJEKTIVISMUS
INDIVIDUALISMUS	x	KOLEKTIVISMUS
ABSTRAKTIVISMUS	x	REALISMUS
(ABSTRAKTIVISMUS	x	ILUZIONISMUS)
FORMALISMUS	x	PRIMITIVISMUS
(ESTETISMUS	x	PRIMITIVISMUS)
ROMANTISMUS	x	REALISMUS
(IDEALISMUS	x	REALISMUS)
SPIRITUALISMUS	x	SENZUALISMUS
TEOCENTRISMUS	x	ANTROPOCENTRISMUS

EPOCHY	
1	PRAVĚKÉ UMĚNÍ (250 000 - 4 000 př. n. l.)
2	STAROVĚKÉ UMĚNÍ (4 000 př. n. l. - 476 n. l.)
3	(EVROPSKÉ) STŘEDOVĚKÉ UMĚNÍ (476 - 1492)
4	(EVROPSKÉ) NOVODOBÉ UMĚNÍ (1492 - 1848)
5	(EVROPSKÉ) MODERNÍ UMĚNÍ (1848 ⇨)
6	POSTMODERNÍ UMĚNÍ (40. léta 20. stol. ⇨)

Etapy, proudy, tendence, směry, hnutí, školy, skupiny a programy v dějinách umění

1 PRAVĚKÉ UMĚNÍ - ETAPY (250 000 - 4 000 př. n. l.)	
1.1	PALEOLITICKÉ UMĚNÍ (250 000 - 9 000 / 6 000 př. n. l.)
1.2	NEOLITICKÉ UMĚNÍ (9 000 / 6 000 - 4 000 př. n. l.)

Chronologické tabulky

2	STAROVĚKÉ UMĚNÍ (4000 př. n. l. - 476 n. l.)
UMĚNÍ v dosahu evropské anticko-křesťanské kulturní oblasti	
2.1	UMĚNÍ MEZOPOTÁMIE (3500-539 př. n. l.) SUMERSKÉ UMĚNÍ (3500-2000 př. n. l.) AKKADSKÉ UMĚNÍ (2430-2200 př. n. l.) BABYLÓNSKÉ UMĚNÍ (1800-538 př. n. l.) ASYRSKÉ UMĚNÍ (950-612 př. n. l.) Kultury v dosahu mezopotámské oblasti UMĚNÍ FĚNIČANŮ (počátek 2. tisíciletí - 332 př. n. l.) UMĚNÍ CHETITŮ (1800-1200 př. n. l.) ŽIDOVSKÉ UMĚNÍ (10. stol. př. n. l. ⇌) PERSKÉ UMĚNÍ (550 př. n. l. ⇌)
2.2	STAROEGYPTSKÉ UMĚNÍ (3200-30 př. n. l.) umění Staré říše (2778-2263 př. n. l.) umění Střední říše (1991-1786 př. n. l.) umění Nové říše (1580-1085 př. n. l.) umění helénské období (332-30 př. n. l.)
2.3	KRÉTSKO-MYKÉNSKÉ UMĚNÍ (polovina 3. tisíciletí - 1100 př. n. l.) KRÉTSKÉ (MÍNÓJSKÉ) UMĚNÍ (polovina 3. tisíciletí až 15.-14. stol.) MYKÉNSKÉ UMĚNÍ (1600-1100 př. n. l.)
2.4	ANTICKÉ UMĚNÍ (1600 př. n. l. - 476 n. l.) Etapy MYKÉNSKÉ UMĚNÍ (1600-1100 př. n. l.) STAROŘECKÉ UMĚNÍ (9. stol. př. n. l. - 5. stol. n. l.) umění archaického období (8.-6. stol. př. n. l.) umění klasického období (500-338 př. n. l.) umění helénské období (338-30 př. n. l.) ETRUSKÉ UMĚNÍ (800-100 př. n. l.) ŘÍMSKÉ UMĚNÍ (6. stol. př. n. l. - 5. stol. n. l.) umění helénské období (338-30 př. n. l.) Tendence ANTROPOCENTRISMUS RACIONALISMUS ILUZIONISMUS (REALISMUS) SENZUALISMUS
PROUDY v dosahu evropské anticko-křesťanské kulturní oblasti ŽIDOVSKÉ UMĚNÍ (10. stol. př. n. l. ⇌) ETNICKÁ UMĚNÍ (⇌ konec 1. tisíciletí př. n. l.) KELTSKÉ UMĚNÍ (8. stol. př. n. l. ⇌) HALŠTATSKÁ KULTURA (⇌ 450 př. n. l.) LATĚNSKÁ KULTURA (2. polovina 1. tisíciletí př. n. l.) HELLENISMUS (338-30 př. n. l.) KŘESŤANSKÉ UMĚNÍ (1. stol. n. l. ⇌)	

Chronologické tabulky

UMĚNÍ mimo evropskou kulturní oblast	
2.5	UMĚNÍ DÁLNEHO VÝCHODU (2500 př. n. l. ⇌) UMĚNÍ INDIE (2500 př. n. l. ⇌) HARAPPSKÁ KULTURA (2500-1700 př. n. l.) DRÁVIDSKÁ KULTURA SÁNSKRTSKÁ KULturní OBLAST BUDDHISTICKÉ UMĚNÍ (5. stol. př. n. l. - 11. stol. n. l.) HINDUISTICKÉ UMĚNÍ (2.-1. stol. př. n. l. ⇌) ČÍNSKÉ UMĚNÍ (2. tisíciletí př. n. l. ⇌) KOREJSKÉ UMĚNÍ (2. tisíciletí př. n. l. ⇌) JAPONSKÉ UMĚNÍ (2. tisíciletí př. n. l. ⇌) TIBETSKÉ UMĚNÍ (650 n. l. ⇌)
2.6	PŘEDKOLUMBOVSKÁ UMĚNÍ (⇌ 1533) OLMĚCKÁ KULTURA (13.-8. stol. př. n. l.) ČAVÍNSKÁ KULTURA (před 9.-1. stol. př. n. l.) MOČICKÁ KULTURA (1.-9. stol.) TEOTIHUACANSKÁ KULTURA (2. stol. př. n. l. - 2. stol. n. l.) TÍWANACKÁ KULTURA (1. stol. př. n. l. - 9. stol. n. l.) MAYSKÉ UMĚNÍ (4.-10. stol. n. l.) ČIMUÁNSKÁ KULTURA (11.-15. stol.) UMĚNÍ INKŮ (1200-1533) AZTÉCKÉ UMĚNÍ (1325-1521)
PROUDY mimo evropskou kulturní oblast BUDDHISTICKÉ UMĚNÍ (5. stol. př. n. l. ⇌) ETNICKÁ UMĚNÍ ČERNOŠSKÉ UMĚNÍ ⇌ UMĚNÍ AUSTRALSKÝCH DOMORODCŮ ⇌ ESKYMÁCKÉ UMĚNÍ ⇌ UMĚNÍ SEVEROAMERICKÝCH PRÉRUIJNÍCH INDIÁNŮ ⇌	

Chronologické tabulky

3	(EVROPSKÉ) STŘEDOVĚKÉ UMĚNÍ (476 - 1492)
Západ	3.1 PŘEDROMÁNSKÉ UMĚNÍ (5.-10. stol.) KAROLÍNSKÉ UMĚNÍ (768-814) OTONSKÉ UMĚNÍ (3. třetina 10. - 1. třetina 11. stol.)
Západ	3.2 ROMÁNSKÉ UMĚNÍ (11.-13. stol.)
Západ	3.3 GOTICKÉ UMĚNÍ (1150-1450/1550) Etapy, směry, hnutí, školy, programy, tendence KATARSKÁ LITERATURA (10.-12. stol.) ŽAKÉRSKÁ LITERATURA (11.-12. stol.) TRUBADÚRSKÁ A TRUVÉRSKÁ LYRIKA (12.-13. stol.) MINNESANG (12.-13. stol.) KURTOAZNÍ LITERATURA (12.-16. stol.) ŠKOLA KATEDRÁLY NOTRE-DAME (13. stol.) DOLCE STIL NUOVO (13.-14. stol.) ČESKÁ GOTICKÁ MALBA (14. stol.) ŽÁKOVSKÁ LITERATURA (14.-15. stol.) PETRARKISMUS (14.-16. stol.) HUMANISMUS (14.-16. stol.) MISTŘI PĚVCI (1315-16. stol.) REFORMAČNÍ UMĚNÍ (14.-17. stol.) DUBROVNIČKO-DALMATSKÁ LITERATURA (14.-17. stol.)
Východ	3.4 BYZANTSKÉ UMĚNÍ (476-1453)
	PROUDY ŽIDOVSKÉ UMĚNÍ (10. stol. př. n. l. ⇌) KELTSKÉ UMĚNÍ (8. stol. př. n. l. ⇌) KŘESŤANSKÉ UMĚNÍ (1. stol. n. l. ⇌) ISLÁMSKÉ UMĚNÍ (7. stol. n. l. ⇌) LIDOVÉ UMĚNÍ ⇌

Chronologické tabulky

4	(EVROPSKÉ) NOVODOBÉ UMĚNÍ (1492 - 1848)
4.1 RENESANČNÍ UMĚNÍ (14.-16. stol.)	Tendence, proudy, směry HUMANISMUS (14.-16. stol.) PETRARKISMUS (14.-16. stol.) PALLADIANISMUS (od pol. 16. stol.) PIKARESKNÍ LITERATURA (od přelomu 16. a 17. stol.) Školy, skupiny PLEJÁDA (2. pol. 16. stol.)
4.2 BAROKNÍ UMĚNÍ (1575-1750)	Etapy ROKOKO / ROKOKOVÉ UMĚNÍ (18. stol.) Tendence, proudy, směry, hnutí, programy GÓNGORISMUS (16.-17. stol.) MANÝRISMUS (16.-17. stol.) EUPHUISMUS (16.-18. stol.) PROTIREFORMAČNÍ UMĚNÍ (16.-18. stol.) METAFYZIČTÍ BÁSNÍČI (1. polovina 17. stol.) MARINISMUS (17. stol.) PRECIÓZNÍ LITERATURA (17. stol.)
4.3 KLASICISMUS (17.-18. stol.)	Etapy OSVÍCENSTVÍ (17.-18. stol.) OSVÍCENSKÝ KLASICISMUS (2. polovina 18. - 1. třetina 19. stol.) EMPÍR (1800-1830) Tendence, proudy, směry, hnutí, programy OSVÍCENSKÝ HUMANISMUS (17.-18. stol.) ALAMODOVÁ POEZIE (17.-18. stol.) BAROKNÍ KLASICISMUS (konec 17. - počátek 18. stol.) OSVÍCENSKÁ LITERATURA / DRAMA (18. - počátek 19. stol.) "GOTICKÝ" ROMÁN (2. polovina 18. stol.) SENTIMENTALISMUS (18. stol.) ANAKREONTIKA (18. stol.) NOVOKLASICISMUS / NEOKLASICISMUS (v architektuře a ve výtvarném umění 2. polovina 18. - počátek 19. stol.) AKADEMISMUS (klasificující) STURM UND DRANG (1767-1785) GREEK REVIVAL (od konce 18. stol.) Školy, skupiny HRBITOVNÍ BÁSNICKÁ ŠKOLA (18. stol.) FRANCOUZŠTÍ ENCYKLOPEDISTÉ (1751-1780)

Chronologické tabulky

4.4 ROMANTICKÉ UMĚNÍ (konec 18. stol. - 1848)

Tendence, proudy, směry, hnutí, programy

PREROMANTISMUS (2. polovina 18. - počátek 19. stol.)

ROMANTISMUS (konec 18. stol. - 1848)

ROMANTICKÝ INDIVIDUALISMUS

DĚMONISMUS

SATANISMUS (od 10. let 19. stol.)

BYRONISMUS (10.-30. léta 19. stol.)

BIEDERMAIER (1815-1848)

FRENETICKÁ LITERATURA (20. léta 19. stol.)

MLADÁ FRANCIE (30. léta 19. stol.)

MLADÉ NĚMECKO (1830-1848)

KRITICKÝ REALISMUS (30. léta - konec 19. stol.)

MLADÁ ITÁLIE (zač. 1831)

MLADÁ EVROPA (zač. 1834)

ILYRISMUS (1835 - konec 19. stol.)

MLADÉ RAKOUSKO (40. léta 19. stol.)

AKADEMISMUS (romantický)

Generace, školy, skupiny

JENSKÁ ŠKOLA (90. léta 18. - počátek 19. stol.)

JEZERNÍ ŠKOLA (konec 18. - počátek 19. stol.)

HEIDELBERSKÁ ŠKOLA (1802-1830)

DĚKABRISTÉ (10.-20. léta 19. stol.)

STANKEVIČŮV KROUŽEK (30. léta 19. stol.)

ŠTŮROVCI / ŠTŮROVA BÁSNICKÁ ŠKOLA (30.-40. léta 19. stol.)

SLAVJANOFILOVÉ A ZÁPADNÍCI (30.-50. léta 19. stol.)

NATURÁLNÍ ŠKOLA (40. léta 19. stol.)

Chronologické tabulky

5

(EVROPSKÉ) MODERNÍ UMĚNÍ

(1848 ⇌)

Směry v humanitních vědách

POZITIVISMUS (40. léta 19. stol. - počátek 20. stol.)

RUSKÝ FORMALISMUS / RUSKÁ FORMÁLNÍ ŠKOLA (10.-20. léta 20. stol.)

NEW CRITICISM (2. čtvrtina 20. stol. - 50. léta 20. stol.)

STRUKTURALISMUS ČESKÝ (20. léta 20. stol. ⇌)

STRUKTURALISMUS FRANCOUZSKÝ (konec 30. let 20. stol. ⇌)

POSTSTRUKTURALISMUS (50. léta 20. stol. ⇌)

HERMENEUTIKA (50. léta 20. stol. ⇌)

RECEPČNÍ ESTETIKA (60. léta 20. stol. ⇌)

DEKONSTRUKTIVISMUS (přelom 60. a 70. let 20. stol. ⇌)

FEMINISMUS (v humanitních vědách 50. léta 20. stol. ⇌)

5.1 MODERNA (polovina 19. stol. - počátek 20. stol.)

Etapy

FIN DE SIÈCLE (konec 19. stol. - počátek 20. stol.)

SECESE (konec 19. - počátek 20. stol.)

L'ART NOUVEAU

JUGENDSTIL

MODERN STYLE

NEW ART

STILE FLOREALE

VÍDEŇSKÁ SECESE

Směry, hnutí, proudy, programy, tendence

SATANISMUS

ABSOLUTNÍ POEZIE

SYMBOLISMUS (3. třetina 19. - počátek 20. stol.)

NIHILISMUS (50.-70. léta 19. stol.)

NATURALISMUS (2. polovina 19. stol.)

DEKADENCE (2. polovina 19. stol.)

VERISMUS (2. polovina 19. stol.)

INDIVIDUALISMUS MODERNÝ (polovina 19. - počátek 20. stol.)

LARTPOURLARTISMUS (polovina 19. stol. - počátek 20. stol.)

SYMBOLISMUS (polovina 19. - počátek 20. stol.)

CIVILISMUS (proud, polovina 19. stol. ⇌)

PARNASISMUS (60.-70. léta 19. stol.)

NOVOROMANTISMUS (80. léta 19. - počátek 20. stol.)

IMPRESIONISMUS (1874 - počátek 20. stol.)

POSTIMPRESIONISMUS / POIMPRESIONISMUS (1884-1904)

MLADÉ POLSKO (1890-1918)

NATURISMUS (konec 19. stol.)

NOVOKLASICISMUS (konec 19. - 1. třetina 20. stol.)

SECESE (konec 19. - počátek 20. stol.)

INZITNÍ UMĚNÍ (konec 19. stol. ⇌)

Generace, skupiny, školy

PRERAFELITÉ (1848 - počátek 20. stol.)

RUŠTÍ REVOLUČNÍ DEMOKRATÉ (50.-60. léta 19. stol.)

PROKLETÍ BÁSNÍCI (od 60. let 19. stol.)

Chronologické tabulky

PEREDVIŽNÍCI (70.-80. 19. stol.)
NARODNÍCI (70.-90. léta 19. stol.)
PARNASISTÉ / PARNASISTICKÁ ŠKOLA (1866-19. stol.)
ILIASISTÉ (konec 19. stol. - 1918)
BÁSNÍCI SOUMRAKU (počátek 20. stol.)
MLADÉ ESTONSKO (od 1905)

5.2 AVANTGARDNÍ UMĚNÍ (10.-30. léta 20. stol.)

Směry, hnutí, proudy, programy, tendence
PRAŽSKÁ NĚMECKÁ LITERATURA (1900-1939)
IMAGISMUS (počátek 20. stol.)
FAUVISMUS (1905-1907)
FUTURISMUS (1909-20. léta)
EXPRESIONISMUS (10.-20. léta)
KUBISMUS (10.-20. léta)
ZAUMNÁ POEZIE (10.-20. léta)
AKMÉISMUS (10.-20. léta)
RUSKÝ FUTURISMUS (10.-20. léta)
AVANTGARDNÍ KOLEKTIVISMUS
KONKRÉTNÍ / EXPERIMENTÁLNÍ POEZIE (10. léta ⇨)
AKUSTICKÁ (AUDIÁLNÍ, FÓNICKÁ) POEZIE (10. léta ⇨)
VIZUÁLNÍ POEZIE (10. léta ⇨)
METAFYZICKÁ MALBA (od 10. let)
ABSTRAKTNÍ MALÍŘSTVÍ (10. léta ⇨)
ABSTRAKTNÍ SOCHAŘSTVÍ (10. léta ⇨)
GEOMETRICKÁ ABSTRAKCE (10. léta ⇨)
DADAISMUS / DADA (1916-20. léta)
NEOPLASTICISMUS (od 1917)
KONSTRUKTIVISMUS (1917-30. léta)
PURISMUS (směr v architektuře po 1918)
SOCIÁLNÍ UMĚNÍ (1. svět. válka ⇨)
IMAŽINISMUS (20. léta)
UNANIMISMUS (20. léta)
PROLETÁŘSKÉ UMĚNÍ (20. léta)
POEZIE "DNEŠNÍHO DNE" (20. léta)
BLUT UND BODEN (20.-30. léta)
KŘEŠŤANSKÁ RENESANCE (20.-30. léta)
ASFALTOVÁ LITERATURA (20.-30. léta)
FUNKCIONALISMUS (20. léta ⇨)
SURREALISMUS (20. léta ⇨)
SOCIALISTICKÝ REALISMUS (20. léta ⇨)
ABSTRAKTNÍ FILM (1921 ⇨)
NOVÁ VĚCNOST (1925 - počátek 30. let)
ČISTÁ POEZIE (od 1925)
NADREALISMUS (30.-40. léta)

Generace, školy, skupiny, organizace
OPATSTVÍ (1906-20. léta)
ZAUMNÍCI (10.-20. léta)
CECH BÁSNÍKŮ (zal. 1912)
CLARTÉ (1919-30. léta)
DE STIJL (zal. 1917)

Chronologické tabulky

PROLETKULT (1917-1922)
BAUHAUS (1919-1933)
SKAMANDRITÉ (20. léta)
LOST GENERATION (20. léta)
SKAMANDER (20. léta)
PEN KLUB (1921 ⇨)
SERAPIONOVÍ BRATŘI (1921-1930)
KRAKOVSKÁ AVANTGARDA (1922-1927)
LEF (1922-1929)
PEREVAL (1923-1930)
LITERÁRNÍ CENTRUM KONSTRUKTIVISTŮ (zal. 1924)
DAVISTÉ (1924-1937)
RAPP (1925-1932)
ZAGARY (30. léta)

6

POSTMODERNÍ UMĚNÍ

polovina 40. let 20. stol. ⇨

Tendence, proudy, směry, programy, hnutí
EXISTENCIALISMUS (40. léta ⇨)
MAGICKÝ REALISMUS (40. léta ⇨)
NEOREALISMUS (40.-50. léta)
ABSTRAKTNÍ EXPRESIONISMUS (konec 40. let ⇨)
AKČNÍ UMĚNÍ (konec 40. let ⇨)
LETTRISMUS (zal. 1946)
FRANCOUZSKÝ NOVÝ ROMÁN / NOVÝ ROMÁN (50.-60. léta)
NEODADAISMUS (50. léta ⇨)
ABSURDNÍ DRAMA / LITERATURA (50. léta ⇨)
OP ART (50. léta ⇨)
UNDERGROUND (polovina 50. let ⇨)
HAPPENING (konec 50. let ⇨)
POP ART (přelom 50. a 60. let ⇨)
NOVÁ VLNA (60. léta)
KINETICKÉ UMĚNÍ (60. léta ⇨)
KONKRÉTNÍ / EXPERIMENTÁLNÍ POEZIE
KOMPÚTEROVÁ POEZIE (60. léta ⇨)
PERMUTAČNÍ POEZIE (60. léta ⇨)
HYPERREALISMUS / FOTOREALISMUS (60. léta ⇨)
LAND ART (60. léta ⇨)

Generace, školy, skupiny, organizace
SKUPINA 47
SKUPINA 61
GROUP (od poloviny 50. let)
ROZHNĚVANÍ MLADÍ MUŽI (50. léta)
BEATNÍCI (50. léta - počátek 60. let)

Chronologické tabulky

České umění - základní etapy, tendence, proudy, směry, hnutí, školy, skupiny a programy

ČESKÉ UMĚNÍ (9. stol. ⇔)
Etapy UMĚNÍ VELKÉ MORAVY (9.-10. stol.) STAROSLOVĚNSKÁ LITERATURA (9.-10. stol.) STAROČESKÁ LITERATURA (13.-14. stol.) HUSITSKÁ LITERATURA (konec 14. - 15. stol.) DOBA TEMNA (1620-1770) ČESKÉ NÁRODNÍ OBROZENÍ (1770-1850) ČESKÁ BÁSNICKÁ MODERNA (2. polovina 80.-90. léta 19. stol.) ČESKÁ MEZIVÁLEČNÁ AVANTGARDA (20.-30. léta 20. stol.)
Generace, školy SMÍLOVA ŠKOLA (3. třetina 14. stol.) THÁMOVCI / PRVNÍ NOVOČESKÁ BÁSNICKÁ ŠKOLA (1785 - počátek 19. stol.) PUCHMAJEROVCI / DRUHÁ NOVOČESKÁ BÁSNICKÁ ŠKOLA (konec 18. - počátek 19. stol.) JUNGMANNOVCI (1805-1830) MÁJOVCI / ŠKOLA MÁJOVÁ (1858-60. léta 19. stol.) LUMÍROVCI (polovina 70.-80. léta 19. stol.) RUCHOVCI (60. léta - počátek 70. let 19. stol.) NÁRODNÍ ŠKOLA (70. léta 19. stol.) GENERACE DEVADEŠÁTÝCH LET (19. stol.) GENERACE ANARCHISTICKÁ / GENERACE BUŘIČŮ (přelom 19. a 20. stol. -1904) GENERACE ALMANACHU NA ROK 1914 GENERACE ČAPKOVSKÁ / PRAGMATICKÁ GENERACE (10. léta 20. stol.) GENERACE DVACÁTÝCH LET (20. stol.) MEZIGENERACE (první sbírky konec 20. let 20. stol.) GENERACE VÁLEČNÁ (první sbírky 40. léta 20. stol.) GENERACE KVĚTNA (nástup od poloviny 50. let 20. stol.) GENERACE ŠEDESÁTÝCH LET (20. stol.) GENERACE SEDMDESÁTÝCH LET (20. stol.)

Chronologické tabulky

Organizace, skupiny KATOLICKÁ MODERNA (90. léta 19. stol.) OSMA (vznik 1907) MORAVSKÉ KOLO SPISOVATELŮ (1912-1948) DEVĚTSIL (zal. 1920) LITERÁRNÍ SKUPINA (zal. 1921) (SPOLOK SLOVEVSKÝCH SPISOVATELOV, 1923-1949) PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK (zal. 1926) PROLETKULT V ČECHÁCH (1921-1924) LEVÁ FRONTA (1929-1938) BLOK (1935-1938) BEDNÁŘOVA SKUPINA (40. léta 20. stol.) SKUPINA 42 SKUPINA RA (40. léta 20. stol.) SDRUŽENÍ MORAVSKÝCH SPISOVATELŮ (1945-1949) SYNDIKÁT ČESKÝCH SPISOVATELŮ (1945-1949) SVAZ ČESKOSLOVENSKÝCH SPISOVATELŮ (1949-1968; 1979-1990) (ZVÁZ SLOVEVSKÝCH SPISOVATELOV, zal. 1954) SKUPINA KVĚTNA (1955-1959) SVAZ ČESKÝCH SPISOVATELŮ (1969-1970; 1971-1989) SDRUŽENÍ ČESKÝCH SPISOVATELŮ (1989-1990) OBEC ČESKÝCH SPISOVATELŮ (zal. 1989)
Směry, hnutí, tendence, programy KRITICKÝ REALISMUS (4. čtvrtina 19. stol.) MLADÁ MORAVA (1876-1885) REALISMUS ČESKÉ BÁSNICKÉ MODERNY (90. léta 19. stol.) ČESKÝ SYMBOLISMUS (90. léta 19. stol.) ČESKÁ DEKADENCE (90. léta 19. stol.) NATURALISMUS (konec 19. - počátek 20. stol.) ČESKÁ SECESE (konec 19. - počátek 20. stol.) CIVILISMUS (před 1914) NOVOKLASICISMUS (1. třetina 20. stol.) EXPRESIONISMUS (20. léta 20. stol.) PROLETÁŘSKÉ UMĚNÍ (1918-1925) POETISMUS (1922-1930) ČESKÝ FUNKCIONALISMUS (1925 ⇔) RURALISMUS (20.-30. léta 20. stol.) ČISTÁ POEZIE (30. léta 20. stol.) ČESKÝ SURREALISMUS (1934 ⇔) SOCIALISTICKÝ REALISMUS (polovina 30. let 20. stol. ⇔) PROGRAM "NAHÉHO ČLOVĚKA" (1. polovina 40. let 20. stol.) EXISTENCIALISMUS (od 40 let 20. stol.) BUDOVALETSKÝ ROMÁN (50. léta) POEZIE "VŠEDNÍHO DNE" (2. polovina 50. let 20. stol.) FRÉZISMUS (50. léta 20. stol.) ABSURDNÍ DRAMA / LITERATURA (60. léta ⇔)

Jiří Pavelka: Epoquey a proudy¹

1. Pravěké umění

Pravěké umění je nejdelsí, nejméně známá, počáteční, prehistorická (= bez písemných dokladů) epocha ve vývoji umění, která je spojena s prvobytně pospolnou společností, v níž zřejmě člověk přecházel od sběračství potravy k lovectví a měnil se postupně v pastevce, zemědělce a řemeslníka. Nejstarší nálezy pozůstatků dnešního člověka typu homo sapiens pocházejí zřejmě z doby před 40 tisíci lety.

Hranice mezi p. u. a následující vývojovou etapou, kterou představovalo starověké umění, jsou pohyblivé, závislé na úrovni společenského vývoje daného kult. teritoria (= území). Prehistorická pravěká kultura a p. u. přecházely v novou kvalitu v závislosti na postupném vznikání prvních otrokářských městských či státních útvarů a na vynálezu písma, v historickou, starověkou kulturu (srov. starověké umění). K těmto změnám docházelo zřejmě již na přelomu 4. a 3. tisíciletí před n. l., kdy na území Mezopotámie a Egypta vznikaly nejstarší známé civilizace (srov. umění Mezopotámie a staroegyptské umění).

Nejstarší nálezy p. u. pocházejí z doby 30-25 tisíc let př. n. l., tzn. z mladšího paleolitu (40-9 tisíc př. n. l.). Jsou jimi hliněné reliéfy a skalní rytiny zvířat, sošky zvířat a žen ze slonoviny, kostí, měkkých nerostů anebo hlíny (tzv. venuše), ornamenty na kamenných nástrojích a hliněných nádobách, přívěsky, náhrdelníky. (Podle nových výzkumů, jejichž výsledky dosud nebyly obecně přijaty, vznik umění spadá do středního paleolitu – doby před 300-200 tisíci lety, tzn. ještě do předneandrtálského období.)

Nejstarší známou lokalitou, podávající nesporné svědectví o tom, že mladopaleolitické lovci objevili výrobu keramiky, jsou Dolní Věstonice na Moravě. Nejslavnější dochovanou plastikou z doby více než před 25 tisíci lety, vytvořenou z hlíny, přepálených kostí a mamutoviny, je **Věstonická venuše**. Dalšími proslulými paleolitickými ženskými soškami jsou **venuše z Moravian nad Váhom** (20 800 př. n. l.), z **Laussel** [losel], **Willendorfská**.

Mezi nejznámější díla tohoto období patří dále **skalní kresby v jeskyni v Lascaux** ([lasko], Francie, 15 000 př. n. l.), metaforicky označované za Sixtinskou kapli pravěku, a v **jeskyni Altamira** (Španělsko, 13 500 př. n. l.), které sloužily jako svatyně. Toto stadium, představující doklady nejstarších loveckých kultur, lze označit za **paleolitické umění**.

Nejmladší vývojovou fází p. u. je umění prvních rolníků a řemeslníků spadající do neolitu (v Evropě asi od r. 6 000 př. n. l.), čili **neolitické umění**. Z tohoto období pocházejí již první podobizny lidského obličejce (hlava paleolitických venuší byla silně stylizovaná anebo chyběla, muži byli znázorňováni v podobě zvířat).

V tomto období vznikly také první stavby monumentální architektury – megality (z řec. mega = velký, lithos = kámen), vytvořené skládáním velkých kamenů nasucho. K nejslavnějším patří **Stonehenge u Salisbury** ([stounhendž u sólzberi], angl. = kamenný plot, 2 600-1 700 př. n. l.) z jihu Anglie. Jde o kruhově uspořádanou stavbu z kamenných bloků, jejíž účel není znám. Zachovány jsou dále **skupinové hroby** (např. v **Bretani**) a **chrámové stavby** (např. na **Maltě**).

¹ Podkladem tohoto textu je publikace Pavelka, Jiří – Pospíšil, Ivo: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Brno: Nakladatelství Georgetown, 1993.

2. Starověké umění

Starověké umění je dlouhá epocha ve vývoji umění, která následovala po pravěkém umění a která je spjata se vznikem a rozvojem nejstarších otrokářských společností. Tyto civilizace byly místně nejspíše natolik vzdálené, že se jejich kultury vyvíjely nezávisle na sobě. Teritoriálně a časově blízké civilizace se naopak ovlivňovaly, anebo dokonce vytvářely společné kult. oblasti (srov. antické umění).

Důležitým rysem starověkých civilizací je, že si již vytvořily písmo a zanechaly písemné památky o své existenci. Jde o Mezopotámii a starý Egypt, tedy kultury nejstarších lidských civilizací, které vznikaly na rozmezí 4. a 3. tisíciletí před n. l., a dále o něco mladší kultury staré Číny a staré Indie. S evropskou kulturní oblastí je nejtěsněji spjata Středomoří (tzn. krétsko-mykénská, starořecká a etruská kultura), kde se první civilizace objevují již na počátku 3. tisíciletí př. n. l. Další vyspělé starověké civilizace vznikly na Dálném východě a také ve střední Americe (srov. předkolumbovské kultury). Konec s. u. v Evropě spadá do doby pádu západořímské říše (476 n. l.).

Antické umění představuje pouze jednu z fází bohatého vývoje s. u. V centru antického umění se ocitly dvě etnické oblasti – staré Řecko a Řím, které sehrály klíčovou roli pro sjednocování a vývoj evrop. umění, i když také **(staro)řecké umění**, jehož počátek bývá kladen do homérské doby (8. stol. př. n. l.), a na něj navazující **římské umění** bylo vnitřně značně členité.

Nejstarší dochované památky s. u. představují zejména chrámy, paláce, opevnění a hrobky, dále sochařská a výtvarná díla (např. reliéfy). Do období s. u. spadá vznik literatury. Mezi nejstarší lit. díla patří babylónský **Epos o Gilgamešovi** (asi 2000 př. n. l.), staroegyptský **Vlastní životopis Sinuhetův** (1950-1935 př. n. l.), védská „sbírka znalostí chvalozpěvů“ **Rgvéda** (asi 1200 př. n. l.), hebrejsky a aramejsky psaný **Starý zákon** (jeho nejstarší části vznikly v 9. stol. př. l.) a **Homérovy eposy Ilias** (druhá polovina 8. stol. př. n. l.) a **Odyseia** (počátek 7. stol. př. n. l.).

3. Antické umění

Antické umění je základní a nevlivnější epocha ve vývoji evrop. umění, která je spjata zejména se společenským, politickým a kult. životem starověkého Řecka a Říma, s **antikou**, tedy přibližně s dobou od 9. stol. př. n. l. do 5. stol. n. l. Je vyspělou a vyhraněnou formou starověkého umění, kterému v jiných oblastech předcházelo a vedle kterého se po jistou dobu rozvíjelo podstatně starší umění Mezopotámie, staroegyptské umění a příslušné vývojové fáze umění Dálného východu, zejména umění Indie a čínské umění.

A. u. znamená závěrečnou fázi starověkého umění, jemuž předcházelo pravěké umění a po němž v evrop. kult. oblasti následovalo středověké umění. Kulturami, které ve Středomoří bezprostředně předcházely řec. období, byla „kultura krétská“ a „mykénská“ (srov. krétsko-mykénské umění); ty jsou zahrnovány do doby **antiky**, obdobně jako „etruská kultura“ (srov. etruské umění), která se stala spojnicí mezi **starořeckým a římským uměním**.

Významným obdobím antické kultury byl **helénismus** (odvozeno od jména Hellén, zakladatele národa Hellénů, za něž se sami „Řekové“ považovali), tzn. období řec. kult. výbojů, kdy neřec. národy, přejímaly vzdělanost, umění, hodnoty i životní styl starých Řeků a obohacovaly je o vlastní tradice. Časově spadá do doby od válečných tažení **Alexandra Velikého** (336 př. n. l.) do počátku samovlády **Octaviana** ([oktaviána], 30 př. n. l.) prvního řím. císaře, který v r. 27 přijal jméno **Augustas**.

Do pozdního a. u. pronikaly prvky křesťanského umění. Antické tradice zčásti přejímalo byzantské umění, které již představovalo vstupní fázi středověkého umění, určené křesťanským svět. názorem. K ideálům kultury a umění antiky se vrátila renesance a humanismus.

Světónáborově antickou kulturu sjednocovala řec. a řím. mytologie s bohatou galerií Bohů (např. **Zeus, Eros, Héfaistos, Prométheus**), bájných bytostí (např. **Faun, Kerberos, Medúza, Pégasos**) a hrdinů (např. **Achilles, Íkaros, Orfeus, Romulus**) a filozofie, zejména **racionalismus** směřující k představě světa jako uspořádaného objektu, v němž má člověk své pevné a důstojné místo anebo se dokonce ocitá v jeho středu (= **antropocentrismus**, řec. anthropos = člověk, lat. centrum = střed), a **senzualismus** (= důraz na smysly) dovolující ocenit pozemské hodnoty, včetně krásy lidského těla a radovánek (lry, slavnosti, hostiny).

K nejvýznamnějším řec. filozofům patřili **Hérakleitos** (asi 540-480 př. n. l.), **Sókratés** (469-399), **Platón** (427-347) a **Aristoteles** (384-322), k řím. **Lucius Annaeus Seneca** ([aneus seneka], asi 6-3 př. n. l.-65 n. l.) a **Plotinos** ([plotýnos], 203-270). Antickou vědu, zejména v oblasti matematiky, geometrie a fyziky proslavili Řekové **Pýthagoras** (asi 580-500 př. n. l.), **Eukleidés** (č. Euklides, 3. stol. př. n. l.) a **Archimédés** (287-212 př. n. l.).

A. u. položilo základ euro-amer. kultury a umění. Vyniklo především v architektuře. Nejvýznamnějšími stavbami jsou chrámy (jeden ze sedmi divů světa, **Artemidín ch. v Efesu**, 6. stol. př. n. l.; **Parthenón**, ch. k oslavě bohyně Athény, dílo sochaře **Feidia**; **ch. Athény Niky na athénské Akropoli**, oba 5. stol. př. n. l.), paláce (opevněné **p. v Mykénách, Athénách a Thébách**, spadající do nejstaršího období krétsko-mykénského umění; **flaviovský p. na řím. Palatinu**, 1. stol. n. l.; **Diocletianův** [dyjokleciánův] **p. ve Splitu**, 3. stol. n. l.), divadla (**d. v Delfech a v Epidauru**, obě 4. stol. př. n. l.; **Marcellovo d. v Římě** pro 30 000 diváků, 1. stol. př. n. l.), amfiteátry (**řím. Koloseum** pro 50 000 diváků a **a. ve Veroně**, oba 1. stol. n. l.), mauzolea (= hrobka v podobě chrámu, nazvaná podle jednoho ze sedmi divů světa, hrobky krále **Mausóla**, postavené ve 4. stol. př. n. l. v **Halikarnassu**, na jiho-východě Malé Asie; **m. císaře Augusta na Martových polích v Římě**, 1. stol. n. l.; **m. císaře Hadriana v Římě – Andělský hrad papežů**, 2. stol. n. l.), termální lázně (**t. l. v Pompejích**, 2. stol. př. n. l.; **Termy**, tj. veřejné lázně, **císaře Septima Severa v Římě**, kolem 210; **Diocletianovy lázně v Římě**, kolem 300 n. l.), kryté sloupové síně (= stoá), vodovody (= aquadukty; nejvýznamnějším dochovaným **a. je Pont du Gard poblíž Orange** [pon dy gár, oranž], ve Francii, 1. stol. n. l.), mosty, silnice, sloupky (vítězná) oblouky (**Titův nebo Konstantinův o. v Římě**, 1. a 3. stol. n. l.).

Antické sochařství se vyznačuje schopností věrně zachytit předlohu. Nejužívanějším materiálem je kámen (mramor) a bronz (nejstarší dochovaná bronzová socha **Apollón z Pirea** pochází z r. 525 př. n.

l.). Dochovány jsou monumentální sochy, sochy v životní velikosti, drobné plastiky, zdobené náhrobky, sarkofágy, portréty, reliéfní desky (= stély).

Nejslavnější sochaři žili v Řecku v 5. stol. př. n. l. – **Feidiás** (sochařská a reliéfní výzdoba **Parthenónu**, monumentální **socha Dia** ze zlata a slonoviny – jeden ze sedmi divů světa), **Polykleitos** (**Doryforos**, mladík nesoucí kopí) a **Myrón** (**Diskobolos**, předkloněný atlet s diskem); k nim se řadí tvůrce ženského aktu **Práxitelés** (**Afrodité z Knidu**, 350 př. n. l.). K vrcholným dílům antického sochařství patří dále **Apollón Belvederský**, **Hermés s malým Dionýsem** (obě 4. stol. př. n. l.), **umírající Gal** (3. stol. př. n. l.), **Afrodité (Venuše) Mélská** (130-120 př. n. l.) a **Láokoón a jeho synové** (asi 1. stol. př. n. l.). Vývoj antického výtvarného umění zachycují dále malby na amforách (= řec. vázy vejčitého tvaru s dvěma uchy) a vázách, mozaiky a nástěnné malby (mj. v **Pompejích**, před 79 n. l.).

Zakladatelský význam má a. u. také v dramatu. Nejúspěšnějšími autory řec. tragédií byli **Aischylos** (525 nebo 524-456 nebo 455 př. n. l., hry: **Peršané**, **Sedm proti Thébám**, **Upoutaný Prométheus**, trilogie **Oresteia**), **Sofoklés** (asi 496-406 př. n. l., hry: **Antigona**, **Vládce Oidipús**, **Elektra**), **Eurípídés** (mezi 485 a 480-406 př. n. l., hry: **Médeia**, **Trójanky**, **Ifigenie v Tauridě**). Jako autor komedií se proslavil Řek **Aristofanés** (asi 446 - po 388 př. n. l., hry: **Jezci**, **Lýsistraté**, **Ptáci**, **Oblaka**, **Ženský sněm**) a Říman **Plautus** (před 251-184 př. n. l., např. hra **Komedie o hrnci**).

K neznámějším představitelům řec. literatury patří tvůrce eposů **Ílias** (druhá polovina 8. stol. př. n. l.) a **Odysseia** (počátek 7. stol. př. n. l.) **Homér** (někteří badatelé popírají jeho existenci), autor nejstarší řec. básně **Původ bohů** (**Theogoniá**, 8.-7. stol. př. n. l.), podávající mytologický výklad světa a hierarchii bohů, **Hesiodos**, dále představitelé lyrické (zpívané) poezie sólové – **Alkaios** (7. stol. př. n. l.) a **Sapfó** (7.-6. stol. př. n. l.) a sborové – **Pindaros** (522 nebo 518 - před 431 př. n. l.), tvůrce bajek **Ezop** (řec. Aisópos, 6. stol. př. n. l.).

Z řím. autorů jsou nejvýznamnější **Vergilius** (70-19 př. n. l., hrdinský epos **Aeneis** [eneis]), **Horatius** ([horácius], 65-8 př. n. l., sbírka **Básně**, zvaná též **Ódy**), **Ovidius** (43 př. n. l. - asi 18 n. l., dopisy žen zasílané milencům **Listy héroin**, erotická poezie **Umění milovatí**, báje **Proměny**, zvané též **Metamorfózy**), **Petronius** (1. stol. n. l., satirická próza **Satiricon** [satyrikon]) a **Apuleius** ([apulejus], nar. asi 125 n. l., román **Proměny**, častěji zvaný **Zlatý osel**). Nejvýznamnějším lat. písařem křesťanským spisovatelem byl **Augustinus** (354-430, pokřtěn r. 387), autor autobiografického **Vyznání** (400) a v četných filozofických pracích tvůrce prvního uceleného křesťanského teologického systému.

Velký vliv na lidský život přikládali staří Řekové hudbě, takže ta se stala stejně důležitou součástí výchovy jako společenského života. Byla spojena s tancem, ale také s lyrickým, epickým a dramatickým básnictvím, které bylo buď doprovázeno hrou na strunné nebo dechové hudební nástroje (např. píšťalu, kitharu), anebo bylo přímo zpíváno. Zpěv byl jednohlasý, ať už šlo o zpěv sólový anebo sborový, stejně tak i doprovod. Harmonii v dnešním slova smyslu založenou na kombinaci tří a více různých vysokých tónů starořec. hudba neznala. Básníci byli současně hudebními skladateli a interprety. V rámci populárních sportovních her se pořádaly soutěže hudebníků a zpěváků.

Římané nepřinesli do hudebního umění významnější podněty. Na evrop. středověkou kulturu antická hudba působila nesrovnatelně méně než slovesné, výtvarné a stavební umění, neboť ze starořec. období se až na nepatrné zlomky žádné skladby nezachovaly, i když Řekové znali notaci prostřednictvím písmen abecedy. Vlivná ovšem byla rozpracovaná antická hudební teorie.

4. Románská kultura

Románský styl / sloh charakterizuje významnou etapu ve vývoji evropské středověké kultury a evropského středověkého umění. Představuje specifický styl vzniklý kompilátem antických, byzantských, iroskotských a karolínských (franských) vzorů, který se ujednotil ve **Francii, Německu a Itálii** na poč. 11. stol. Konec tohoto stylu – i když na některých místech se prosazoval až do pol. 13. stol. – je dotován do poloviny 12. stol., kdy se ve Francii rodí nový styl **gotika**.

Románskou kulturu předcházela tzv. **předrománská / prerománská kultura**, jejímž nevýraznějším slohovým útvarem byla tzv. **karolínská renesance**, vztahující se k období vlády Karla I. Velikého (742-814) a u nás kultura Velké Moravy. V Čechách se prerománské umění, které se dostávalo do souvislosti s vyspělejším románským uměním, vyvíjelo pod vlivem německého umění (tzv. **otonský sloh** podle císaře Oty I. Velikého, 912-973).

Časově do doby **předrománského umění** spadá umění Velké Moravy, to však bylo ovlivňováno spíše byzantským uměním, které se v daném období rozvíjelo v oblasti jihovýchodní Evropy. Předrománský charakter mají také nejstarší stavební památky raně přemyslovských Čech, především první trojlodní bazilika na území Čech – **bazilika sv. Jiří** (dostavěna 921), **rotunda sv. Víta** (926-930) na **Pražském hradě** anebo benediktinský **břevnovský klášter** (zal. 993) s **kostelem sv. Markéty**. Také **kostelík v Levém Hradci** byl vystavěn Bořivojem I. podle velkomoravských vzorů.

Románské umění je z valné části uměním anonymních umělců. Autorství – pokud se dochovaly archivní materiály – je dochováno především u některých staveb **románského umění**. Charakteristickými architektonickými rysy románského stylu se staly masivní, často opevněné stavby se silnými zdmi, úzkými okny bez skel a plochým stropem (raná fáze), valenými válcovými nebo křížovými klenbami a arkádami ve tvaru půloblouku (vrcholná fáze) a se silnými podpěrnými sloupy s hlavicemi (vynálezem románské architektury je prostá krychlová hlavice) či svazkovými pilíři. Typickými stavbami románského stylu byly **rotundy**, několikolodní **baziliky**, **dómy** (chrámy) a **kláštery** podle byzantských vzorů, z profánních (= světských) staveb **hrady** (hrady tvořené jedinou masivní věží se nazývaly **donjony**) a **masty**.

Proslulými románskými stavebními památkami se staly **bazilika sv. Ambrózia v Miláně** (11. stol.), **bazilika sv. Marka v Benátkách** (829, rekonstrukce 1063), **katedrála v Canterbury** ([kentberil], 11. stol.), **kostel Saint Sernin v Toulouse** ([sen sernen v tulúz], 11.-12. stol.), **klášterní (opat-ský) kostel v Cluny** [klíny], 11.-12. stol.), **dóm ve Veroně** (12. stol.) a **Wormsu** (12.-13. stol.).

V Čechách byl v románském stylu přestavěn na **baziliku** kostel **sv. Jiří na Pražském hradě** a vystavěn benediktinský **sázavský klášter** (zal. knížetem Oldřichem 1032) a premonstrátský **klášter na Strahově** (zal. 1143). Z mimopražských památek staršího období jmenujme **rotundu sv. Petra a Pavla na starém slovanském hradišti Budči** (okr. Kladno), založenou Sptyihněvem I., a **rotundu ve Starém Plzenci** (okr. Plzeň). Románská architektura vrcholila ve 12. stol., kdy je dokončena výzdoba **znojmské rotundy sv. Kateřiny**, zobrazující mýtické počátky přemyslovského rodu (1134). V blízkosti Znojma vzniká románský premonstrátský **klášter Louka** a v **Olomouci románský biskupský palác**. Českou románskou architekturu dále představuje premonstrátský **klášter** s kostelem a příčnou lodí v **Doksanech** (u Roudnice n. L.) anebo cisterciácký **klášter v Kladrubech** (u Stříbra). K nejvýznamnějším románským stavbám profánního (světského) umění – vedle zejména přemyslovských hradů – patří **Juditin kamenný most** (70. léta 12. stol.) v Praze, z něhož se zachovala pouze **malostranská mostecká věž**.

Románská malba (nástěnná a desková malba, oltářní cykly, iluminace, tj. barevný obraz v středověkých rukopisech) nezná ještě prostor a modelování tvaru světlem a stínem, je plošná, s výraznými obrysovými liniemi a strnulá v zobrazování gest. Zpracovávala obdobné náboženské náměty jako předrománské umění. Významné jsou **nástěnné malby** z pozdního 12. stol. zachované v **Canterburské katedrále** (1070-1089, přestavěna v r. 1174). V č. kult. oblasti vznikl např. bohatě iluminovaný **vyšehradský kodex** (11. stol.). Nástěnné malby **Přemyslovského cyklu ve znojmské rotundě sv. Kateřiny** (zřejmě z r. 1134) znamenaly průlom světské tematiky do náboženských námětů.

Románské sochařství se soustředilo především na výzdobu církevních staveb (hlavice sloupů, portály a průčelí chrámů). Uplatňovalo se – obdobně jako sochařství následujícího, gotického období – především v plastické dekorativní i figurální výzdobě kamenných portálů (= vstupů do budovy), průčelí, zejména trojúhelníkového nebo půlkruhového štítu (= tympanonu), i vnitřních chrámových prostor. Sochařství pozdně románského období našlo svůj vrcholný výraz ve **figurální výzdobě hlavic a západního průčelí portálu katedrály v Chartres** ([šartré], kolem 1150, samotná stavba – největší katedrála ve Francii – je mladší, vznikla v letech 1220-1245).

Literatura románského období se obvykle neodlišuje od doby raně gotické. Část lit. památek staroslověnské literatury / církevněslovanské literatury spadá do románského umění. Románská literatura byla psána především v lat. jazyce. Národní jazyky však pozvolna získávaly psanou spisovnou podobu. Např. k nejstarším památkám psaných ruským jazykem patří letopis (= po letech zaznamenané události) **Pověst dávných let**, tzv. Nestorův rukopis (první čtvrtina 12. stol.). Na počátku španělské literatury stojí veršovaný rytířský epos **Píseň o Cidovi** (kolem 1140). Nejstarší němemecký hrdinský veršovaný epos **Píseň o Nibelunzích** získal konečnou podobu až na počátku 13. stol., založen je ovšem na mnohem starších franckých a burgundských pověstech sahajících až do 5.-6. stol.

Oblíbenými žánry literatury románského období byly duchovní lyrika, kázání, legendy a kroniky jako např. **Kosmova latinská Kronika česká** (dokončena r. 1125). Do tohoto období, ale také do doby rané gotiky patří žakéřská (žertovná) literatura a počátky rytířské kurtoazní (= dvorské) literatury.

Dochovaly se rovněž útvary **románské hudební kultury**. Z hudební kultury předcházejícího období, z předrománského umění, se dále rozvíjí **gregoriánský chorál**, rozšířený o princip vícehlasu. Reprezentativním žánrem světských písní se stává milostná lyrika – německý Minnesang [minezank] a francouzská trubadúřská a truvéřská lyrika.

5. Gotika

Gotika je etapa ve vývoji středověké evrop. kultury světonázorově vycházející z křesťanství. Její počátek je datován do poloviny 12. stol. a její konec podle oblasti do doby od poloviny 15. do poloviny 16. stol., tedy do doby vrcholného feudalismu. Gotika (gotický sloh) a na něm založené gotické umění se objevuje ve **Francii** okolo r. 1150. Rychle se šíří, takže v pol. 13. stol. ovládá již celou západní a střední Evropu. Jeho vliv slábne koncem 14. stol. a mizí kolem r. 1550.

Gotické umění ve vývoji evrop. umění představovalo spolu s bezprostředně předcházejícím románským uměním druhou vývojovou fázi středověkého umění. Je spjato s dobou vrcholného feudalismu a jeho ideovým základem – křesťanstvím. Umělec v také tomto období zůstával obvykle v anonymitě. Do rámce g. u. spadá reformační umění, zatímco renesanční umění již zahajuje novou vývojovou epochu, otevírající novověk (novodobé umění).

Gotické umění má velmi vyhraněný sloh, jehož kolébkou je Francie. Jeho charakteristickými rysy v architektuře jsou – ve srovnání s robustními románskými stavbami (srov. románské umění) – „slabé“ zdi, štíhlé, vysoké věže i okna, barevná malba na okenním skle, křížová klenba, lomený oblouk, symetrie. Za první gotickou stavbu je považován **opatský klášter v Saint Denis** [sén deny] u Paříže (1137-1144). Největší franc. gotická **katedrála** byla postavena v **Chartres** ([šartré], 1220-1245).

K dalším významným gotickým stavbám patří **katedrála Notre Dame** [notr dam] v **Paříži** (stavba započata 1163) a v **Remeši** (13. stol., Remeš je od roku 1175 korunovačním městem franc. králů), původně románská **katedrála** v angl. **Canterbury** [kentrberi], přestavěná po požáru v r. 1174, a jednověžová **katerála** v **Ulmu** (od 14. stol.), která je po pětilodní **katedrále (dómu) v Kolíně nad Rýnem** (od 1248 do 1880, vysoký 157 m) největší v Německu. Nejokázalejší španělskou gotickou stavbou je **katedrála Santa Maria del Mar v Barceloně** (od 1298).

Období nástupu **gotické architektury** v Čechách se klade do 2. třetiny 13. stol. K raným gotickým stavbám kulturního centra českých zemí, v Praze, patří dva sdružené **kláštery na Františku**, založené blahoslavenou Anežkou, a dvojlodí **Staronové synagogy** v ghettu na Starém městě. Již od raných fází probíhá rozsáhlá **výstavba královských a šlechtických hradů (Bezděz, Pernštejn, Zvíkov) a zakládání a přestavba měst (České Budějovice, Jihlava, Kutná Hora)**. V sakrální architektuře převažuje reformní sloh **cisterciáckých klášterů** (Předklášteří u Tišnova, Vyšší Brod, Zlatá Koruna, Zbraslav – byl zcela zničen za husitských válek). K nejvýznamnějším dílům české cisterciácké katedrální architektury patří první stavba katedrálního typu v Čechách, pětilodní **klášterní chrám P. Marie v Sedlci u Kutné Hory**.

Vrcholným obdobím české gotiky je vláda Karla IV. a Václava IV. (2. pol. 14. stol.), kdy se centrem středoevropské architektury stává **hut' katedrálního kostela sv. Víta** vedená **Matyášem z Arrasu**, projektujícího mj. chrám **sv. Jakuba v Kutné Hoře**, **klášter na Slovanech** a patrně i výstavbu **Nového Města**. Nejvýznamnějšími gotickými stavbami v Čechách jsou **katedrála sv. Víta v Praze** (na vedení stavby, zahájené r. 1344, se podílel mj. architekt **Matyáš z Arrasu**, dokončena r. 1399), **hrad Karlštejn** (1348-1357), kde vnitřní výzdobou vyniká **kaple sv. Kříže**, a **Kamenný (později Karlův) most** (od r. 1357). Na všech těchto stavbách se podílel pokračovatel Matyáše z Arrasu **Petr Parléř** (zemřel 1399), který se stal jedním z nejvýznamnějších architektů své doby. K jeho hlavním stavbám patří dále **chór Svatovítského chrámu**, jeho **hlavní věž** a **kaple Všech svatých** na Pražském hradě; podstatný je Parléřův podíl na budování **Týnského chrámu**.

Poslední fází gotické architektury v Čechách je tzv. **vladislavská gotika** (přelom 15. a 16. stol.). K nejcennějším dílům pozdní gotiky patří **kostel sv. Barbory v Kutné Hoře** (zal. před 1403, stavitelem Benedikt **Rejt**, který stavbu v letech 1489-1499 zaklenul, a **Matěj Rejsek**) a **Vladislavský sál na Pražském hradě** (přelom 15. a 16. stol., stavitel Benedikt **Rejt**). Dalším významným architektem tohoto období byl **Hanuš Spiess (královská oratoř v Svatovítské katedrále)**.

Gotická malba (desková a nástěnná malba, oltářní cykly, knižní iluminace) nezná ještě prostor, ale proti románské lineárnosti, plošnosti a strnulosti usiluje o plastické modelování tvaru světlem a stínem. Tematicky čerpala – obdobně tomu bylo v sochařství – z křesťanské mytologie a křesťanských legend (k nejčastějším patřilo téma madony a ukřižování).

Prvním velkým malířem období gotiky byl Ital **Giotto** ([džoto], kolem 1266-1337, fresky **Výjevy sv. Jana Křtitele a Jana Evangelisty v kostele Santa Croce [kročel] ve Florencii**, 1320-1329). Do pozdního g. u. spadá tvorba nizozemského malíře Jana van Eycka ([fan ejka], kolem 1390-1441, obraz **Madona s kancléřem Rollinem**, asi 1406) a fantaskního Hieronyma Bosche ([boše], 1450-1516, triptych, tj. třídílná desková malba, se **Zahradou rozkoší**, před 1500).

Pojmem se stala **česká gotická malba**, která představovala jednu z nejvýznamnějších malířských škol 14. stol. (**Mistr emauzského cyklu**, **Mistr třeboňského oltáře**, **Mistr vyšebrodského oltáře**, **Theodorik**).

Gotické sochařství – obdobně jako sochařství předchozího, románského období – se uplatňovalo především v plastické dekorativní i figurální výzdobě portálů (= vstupů do budovy), průčelí, zejména trojúhelníkového nebo půlkruhového štítu (= tympanonu), i vnitřních chrámových prostor. Pozoruhodná je plastická vnitřní výzdoba **dómu ve Štrasburku** (13. stol.). Jeden z nejstarších dochovaných **vyřezávaných oltářů** je chován v **kostele P. Marie v Oberweselu** (vznikl kolem r. 1330). Vůdčí osobou českého sochařství daného období byl **Mistr krumlovské madony**.

Významnými drobnými výtvarnými objekty daného období byly mešní rekvizity, zejména bohatě zdobené poháry a monstrance (= obvykle zlatá schránka, která sloužila k vystavení hostie, tj. jemný plátek pšeničného chleba představující při proměně tělo Kristovo), a relikviáře (= skříňky na ostatky svatých). V kovolitectví vynikl např. **Matěj z Verdunu (ostatková skříňka sv. Tří králů z dómu v Kolíně nad Rýnem**, kolem 1280).

V **slovesném umění** obvykle nedochází k rozlišování vývoje na „románskou“ a „gotickou“ literaturu. Oblíbenými žánry literatury období g. byly náboženské písně, duchovní a světská lyrika, kázání, legendy (= životopisy svatých), rytířské a zvířecí eposy a kroniky. Do doby přelomu románské doby a doby gotiky spadají počátky nejvyspějších národních literatur. Tato díla jsou často anonymní.

Na počátku rus. literatury stojí veršovaný hrdinský epos **Slovo o pluku Igorově** (konec 12. stol.), o jehož pravosti ovšem existují spory, na počátku něm. literatury veršovaný hrdinský epos neznámého autora **Píseň o Nibelunzích** (asi 1200-1220). Z franc. literatury do tohoto období spadá např. anonymní veršovaný satirický epos **Román o Lišákovi** (12.-13. stol.), který formou podobenství paroduje lidské vlastnosti i dobovou společnost, včetně rytířství a náboženství. Z téže doby pochází také franc. prozaické dílo – rytířský **Román o Tristanovi a Isoldě**, založený nejspíše na pověsti keltského původu, příběh o tragické lásce dvou mladých lidí, kteří se omylem napijí nápoje lásky, ale kteří si nejsou osudem souzeni.

Velký vliv na pozdější lit. vývoj měla franc. veršovaná alegorická skladba **Román o růži** (13. stol.). Její první část (autor šlechtic **Guillaume de Lorris** [gijom d loris]) je shrnutím zákonů dvorské lásky a z něho vyplývajícího umění milovat, zatímco druhá část (autorem měšťan **Jean de Meung** [žán d menk]) podává realistický pohled na lásku (jejím posláním je rodit děti) a kritický pohled na církev i šlechtu; její těžisko spočívá v úvahách, které shrnujícím způsobem zachycují dobové vědění.

Za prvního velkého a současně největšího básníka ital. středověku, který již připravoval nástup renesance, je považován **Dante Alighieri** ([aligjéri], 1265-1321), autor **Božské komedie** (1307-1321). Prvním spisovatelem angl. středověku se stal **Geoffrey Chaucer** ([džefri čósr], asi 1340-1400), autor cyklu nedokončených veršovaných i prozaických povídek **Canterburské povídky** ([kentrberské], 1385-1400), který tvoří vyprávění třiceti poutníků ukracujících si cestu do poutního místa Canterbury.

Do g. u. spadá kurtoazní literatura, žakéřská literatura a žakovská poezie / literatura, z č. oblasti staročeská literatura a husitská literatura jako vyhraněný projev reformačního umění.

Do **gotické hudební kultury** do tohoto období přechází **gregoriánský chorál**, trubadúrská a truvéřská lyrika, spadají sem také počátky působení mistrů pěvců. V Paříži kolem r. 1200 vzniká první evrop. hudební kompoziční **škola katedrály Notre-Dame**, pěstující vokální polyfonii (= vícehlas). Největším hudebníkem 14. stol. se stal **Guillaume de Machaut** ([gijom d mašó], 1300-1377).

6. Renaissance

Renaissance je etapa ve vývoji evrop. společenského, politického a kult. života, která následuje po středověku a znamená počáteční stadium epochy představované jako novověk. R. se začala vyvíjet na konci 13. stol. v Itálii a byla spjata s rozvojem měst a vystoupením měšťanstva jako společenské síly. Dalším významným centrem r. bylo Nizozemí, které se v 15. a 16. stol. stalo jedním z hospodářsky a obchodně nejsilnějších států Evropy. Konec r. byl pozvolný. V Itálii byly od poslední čtvrtiny 16. stol. renesanční ideály postupně opouštěny a nahrazovány ideály protireformačního **katolicismu**, který se stal ideovým základem baroka (a protireformace). V humanismu jako proudu, který z r. vycházel, však renesanční ideály žily dále, překlenuly období vrcholného baroka a vstoupily do doby **osvícenského klasicismu** (osvícenství a klasicismus).

V jednotlivých kult. oblastech se r. uplatňovala v odlišné síle. Méně výrazně tomu bylo zejména v zemích se silnou protestantskou reformační tradicí, v Čechách, Německu a Švýcarsku (reformace, reformační umění, husitská literatura). Východní, pravoslavná Evropa stadiem epochou r. v podstatě neprošla.

Renesanční umění vědomě navazuje na antický odkaz. Bohatě využívá antická alegorická a mytologická témata, v oblibě má také její „žánrové“ formy, např. iluzivní fresku, jezdecké sochy nebo prvky chrámové architektury. Ideově znamenala r. návrat k pozemské a smyslové **antice** a jejímu **racionalismu a antropocentrismu** (= kladení člověka do centra světa). Tato okolnost vedla také ke vzniku humanismu, který představoval základní proud období r. uplatňující se zejména v literatuře, dramatu a ve vědě. Novými prvky charakterizujícími r. byly relativismus (= uvědomění si nedostatečnosti a podmíněnosti lidského poznání), který představoval mj. výraz snášenlivosti k odlišným názorům, a individualismus.

Renesanční člověk byl ovlivněn výsledky vědy, zejména astronomie (Mikuláš **Koperník**, 1473-1543, Giordano **Bruno** [džordano], 1548-1600, Johannes **Kepler**, 1571-1630); pochyboval o existenci Boha anebo již v něho přestal věřit. Ztratil jistoty, které mu poskytovala křesťanská víra, ale získal osobní zodpovědnost za svůj vlastní osud. K nejvýznamnějším činům doby r. patřil objev Ameriky (1492) a **Gutenbergův** vynález knihtisku (r. 1445).

V období r. základního významu nabývaly světské stavby, zatímco církevní stavby ustupují do pozadí. **Renesanční architektura** – na rozdíl od architektury gotické – neohromovala a nepokořovala, ale snažila se vzbuzovat pocit lidského sebevědomí a jistoty vyvážeností kompozice a harmonií tvarů a rozměrů, svou stabilitou a účelností. Stěna, potlačena v gotické architektuře opěrnými pilíři a složitou sítí žeber, se stává opět základním prvkem členícím prostor. Znovu se objevuje valená klenba podepíraná řadou sloupů. Lomený oblouk nahrazuje půlkruhový oblouk. Návaznost na řec. chrámovou architekturu je zřetelná na průčelí staveb, které tvoří portikus (= předsunutá vstupní část budovy se sloupy a trojúhelníkovým štítem, tzv. tympanonem). Trojúhelníkový, ale také půlkruhový tympanon je obvyklý také u renesančních portálů (= umělecky ztvárněný vstup či vchod).

Chrámů tohoto období mají půdorys čtverce, kruhu, řec. kříže anebo podobu kombinace těchto tvarů, zastřešeny jsou centrální kupolí, popř. dalšími vedlejšími kupolemi nad vedlejšími prostory. Dodávána bývá hlavní loď obdélníkového půdorysu se zaklenutou valenou klenbou. Objevují se výklenky pro sochy. Renesanční stavby mají obdélníková okna, někdy též s půlobloukem v horní části. Jsou bohatě zdobené vnějšími římsami a portály, vnější sgrafitovou výzdobu (sgrafito = technika, která vzniká proškrábáním vnější omítky na spodní, barevnou omítku). Paláce mívají často sokl vystouplý před líc přízemního zdiva a (několikaposchodňová) arkádová nádvoří. Jejich vnitřní výzdoba je často reliéfní ze sádry a malty, oblíbené jsou kazetové stropy.

Renesanční architektura se zrodila ve Florencii. Dominantou města se stal **dóm (Duomo)**. Jeho kopuli navrhl (byla budována v letech 1420-1436) architekt (sochař, malíř a zlatník) Filippo **Brunelleschi** ([brunelski], 1376-1446), který je pokládán za zakladatele renesanční architektury. Mezi další známé renesanční stavby patří mj. **chrám sv. Petra v Římě** (1506-18. stol., vysvěcen byl r. 1626), jehož centrální stavbu zahájil architekt **Bramante** (1444-1514), od r. 1547 ji řídil a kopuli navrhl a započal budovat (asi 1561) **Michelangelo Buonarroti** ([mikelandželo], 1475-1564), nebo **palác Can-**

celleria [kančeleria] v **Římě** (od 1500, architekt **Bramante**) či **knihovna sv. Marka v Benátkách** (počátek stavby 1537, architekt **Jacopo Sansovino** [jakopo], 1486-1570).

Významným architektem tohoto období byl dále **Andrea Palladio** (1518-1580), který je zakladatelem tzv. **palladianismu**, tzn. „klasicistního“ stylu, ovlivňujícího na několik století Evropu. Jeho hlavními rysy jsou jasné, přísné proporce, strohá dekorativní výzdoba průčelí a tzv. benátské okno, tvořené širokým obloukem podepíraným sloupky a dvěma štíhlými obdélníkovými průzory po jejich stranách. Typickým dílem tohoto stavitele je např. **vila Rotonda v itál. Vicenze** [vičenze].

Renesanční architektura se rozvinula také mimo Itálii. Reprezentuje ji např. **palác Louvre** ([lúvr], od 1527) v **Paříži**, **průčelí původně gotické radnice v Brémách** (1609-1613), **Escorial** ([eskorijal], 1563-1584, architekt **Juan de Herrera** [chuan de erera]), tzn. stavební komplex poblíž Madridu, jehož součástí je **královský palác Filipa II. a klášter sv. Vavřince**.

Reprezentativní stavbou č. r. je **královský letohrádek na pražském Hradě** (stavěn od 1535, později zvaný **Belvedere** [belveder]), **Schwarzenberský [švarcnberský] palác** (1545-1568) na **Hradčanech**, **zámek v Litomyšli** (2. pol. 16. stol.) nebo v **Bučovicích** (1666-1682). Renesančního původu je **figurální sgrafitová výzdoba na domě U minuty na Staroměstském náměstí v Praze** (počátek 17. stol.). Šlechtická sídla procházela rozsáhlými renesančními přestavbami (**Bučovice**, **Kratochvíle**, **Opočno**). V dané době vznikají unikátní městské urbanistické celky (**Telč**, **Slavonice**, **Jindřichův Hradec**, **Nové Město nad Metují**, **Pardubice**), do měšťanských domů proniká italská sgrafitová a štuková výzdoba.

Ital. **renesanční malířství** objevilo perspektivu, které využil již dominikánský mnich zvaný **Fra Angelico** ([andželiko], 1387-1445), vycházející z gotické tradice. Plodným raně renesančním umělcem byl sochař **Donatello** (1386-1466). K nejuniverzálnějším duchům r. patřili Italové **Leonardo da Vinci** ([vinči], 1452-1519), jehož obraz **Mona Lisa Gioconda** ([džokonda], 1503-1506) patří k nejznámějším výtvarným dílům evropské kulturní oblasti, a **Michelangelo Buonarroti** ([mikelandželo], 1475-1564), který se proslavil mj. cyklem maleb nazvaných **Poslední soud** (dokončen 1541), zdobících soukromou papežovu vatikánskou **Sixtinskou kapli** (1475-1480), a pětimetrovou sochou **Davidu** (1501-1504). Tito představitelé renesance vynikli nejen jako malíři a sochaři, ale také jako architekti, literáti, vynálezci a teoretikové umění.

Předními malíři v období r. se stali Italové **Sandro Botticelli** ([botyčeli], 1445-1510, obraz **Zrození Venuše**, kolem 1486), **Raffael** (1483-1520, obraz **Škola athénská**, 1508-1511, nebo **Sixtinská madona**, kolem 1515), **Tintoretto** (1518-1594, obraz **Poslední večeře**, 1591-1594), **Tizian** ([tycián], asi 1488-1490 až 1576, obraz **Nanebevzetí P. Marie**, 1516-1518), **Giorgione** ([džordžone], asi 1477-1510, **Spící Venuše**, 1508) a **Veronese** ([veronéze], 1528-1588, obraz **Svatba v Káni Galilejské**, 1662-1663).

Do renesančního malířství dále zasáhli Němci **Lukas Cranach st.** ([kranach], 1472-1553, obraz **Adam a Eva**, kolem 1538), **Albrecht Dürer** ([dyrer], 1471-1528, obraz **Růžencová slavnost**, 1506) a **Hans Holbein ml.** ([holbajn], 1497-1543, obraz **Podobizna Jindřicha VIII.**, 1540). Podněty ital. renesanční malby s domácí tradicí spojil Nizozemec **Pieter Brueghel st.** ([pítr brechl, kolem 1528-1569, obraz **Selská svatba**, kolem 1568), jehož dílo se staví proti dobovému manýrismu. Nizozemské renesanční malířství daného období je dále spojeno se jmény **Jan van Eyck** ([ejk], 1390-1441) a **Hieronymus Bosch** ([boš], 1450-1516).

V **renesančním hudebním umění** sehráli základní úlohu nizozemští skladatelé – významní představitelé renesančního vícehlasu (= vokální polyfonie) **Guillaume Dufay** ([gijom dyfe], před 1400-1474), **Jacob Obrecht** ([jakop], 1451-1505) a **Josquin Desprez** (též **Des Prés** [žokén depré], 1440-1521). Významný je také přínos ital. hudebních skladatelů (např. originálního skladatele **Carla Gesualda da Venozu** [karla džesualda], 1560-1613 ocenila až moderní doba). Vzorem přísného slohu chrámové hudby se stal na několik století **Giovanni Pierluigi da Palestrina** ([džovany pijerlujdzi], asi 1525-1594). V tomto období převažovaly duchovní hudební žánry sloužící bohoslužebným účelům, zejména mše, ze světských žánrů byl nejpoblíbenější **madrigal** (= vícehlasý zpěv obvykle s milostnou tematikou).

Nejvýznamnějším proudem a hnutím období r., projevujícím se zejména v literatuře, dramatické tvorbě, filozofii a ve vědě, byl **humanismus**; orientoval se jednak na nadnárodní latinu, jednak na národní jazyky. Za posledního básníka středověku a prvního básníka novověku je považován **Dante Alighieri** ([aligjéri], 1265-1321), autor **Božské komedie** (1307-1321), k čelným ital. humanistům patřili Giovanni **Boccaccio** ([džovany bokačo], 1313-1375), autor rozmarného cyklu asi sta milostných novel, **Dekameronu** (1348-1353), a iniciátor překladu **Homéra** do latiny a tvůrce sonetu Francesco **Petrarca** ([frančesko petrarka], 1304-1374).

Ve Francii k prvním humanistickým autorům patřil básník François **Villon** ([fransua vijon], asi 1434- po 1462). Představitelem pozdní r. v Itálii byl Lodovico **Ariosto** ([lodoviko], 1474-1533), autor směšnohrdinského eposu **Zuřivý Roland** (1516, 1. verze). Humanistické tradice rozvíjeli ve Francii příslušníci básn. školy Plejáda v čele s básníkem Pierrem de **Ronsardem** ([pjérem d ronsárem], 1523-1585), dále François **Rabelais** [fransua rablé], 1494?-1553?), autor burleskního (= komicko-satirického) románu **Gargantua a Pantagruel** ([gargantya a pantagriél], 1532-1564), a myslitel Michel de **Montaigne** ([mišel d montéň], 1533-1592), tvůrce žánru eseje.

V Anglii humanistické ideje představoval nejslavnější dramatik všech dob William **Shakespeare** ([viljem šejkspír], 1564-1616), který je autorem tragédií **Romeo a Julie** (asi 1596), **Hamlet, králevic dánský** (asi 1601), **Othello, benátský mouřenín** (1604), **Král Lear** ([lír], 1605-1606) nebo **Machbeth** ([mekbet], 1606); tento plodný tvůrce napsal mj. komedii **Zkrocení zlé ženy** (před 1594) a také básn. sbírku **Sonety** (1609). Dalším představitelem angl. humanismu se stal John **Milton** ([džon miltn], 1608-1784), autor eposu o pádu člověka a jeho „osvícení“ **Ztracený ráj** (1. verze 1667).

K španěl. r. u., v němž se rovněž silně uplatňoval humanismus, se řadí dramatici Lope (Felix) de **Vega Carpio** ([karpio], 1562-1635) a Tirso de **Molina** (1584?-1648), který přišel s prvním ztvárněním příběhu dona Juana ([chuana], **Sevillský svůdce a kamenný host**, 1630). Do tohoto okruhu patří také autor prvního velkého novodobého románu **Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha** ([kichot de la manča], I. díl 1605, II. díl 1615) Miguel de **Cervantes Saavedra** ([migél de servantes sávedra], 1547-1616) a autor portugalského renesančního eposu **Lusovci** (1572) Luís de **Camões** ([kamojiš], 1524-1580), ve kterém je popsána cesta mořeplavce Vasca da **Gamy** [vaska] kolem afrických břehů do Indie a oslaven portugalský národ.

7. Humanismus – viz 6. Renesance

8. Baroko

Baroko je epocha ve vývoji evrop. společenského, politického a kult. života, která následuje po renesanci a má různou dobu trvání v jednotlivých kult. oblastech. B. vznikl v Itálii v době, kdy renesanční ideály začaly být opouštěny a nahrazovány ideály protireformačního katolicismu (srov. protireformace), jehož nejhrolivějšími šířiteli se stali jezuité (řád zal. v r. 1534). Počátek b. spadá do poslední čtvrtiny 16. stol. a konec do poloviny 18. stol., kdy se již silně prosazovaly nové tendence obsažené v osvícenství. B. přešel ve své závěrečné vývojové fázi v rokoko.

Baroko je současně sloh, který se vytvořil v barokním umění. Jeho charakteristickými rysy jsou – na rozdíl od smyslově pozemské, racionální, střizlivé a harmonické renesance – mystická katolická víra, citová exaltovanost (= přemrštěnost, vypjatost), bohatá (často nespoutaná a chaotická) obrazotvornost, silná expresivnost výrazu (která se projevila v expresionismus jako obecné tendenci prosazující se ve vývoji umění), pocit marnosti života a strachu ze smrti, rozmanitost a dynamika forem, rozpornost obsahu, symbolika, alegorie (= jinotaj).

Barokní umění je epocha ve vývoji umění (1575-1750) spjatá s barokem jako historickou epochou a kult. slohem. Charakteristickým proudem zasahujícím do tohoto období se stal manýrismus. Rozlišovat je třeba mezi okázalým, oslňujícím panským (oficiálním) barokem (monumentální církevní stavby) a skromným lidovým barokem (lidová tvorba – píseň, lidová slovesnost, malby na skle a nábytku, keramika, vesnická architektura, kapličky, boží muka, kroje). Závěrečnou vývojovou etapou b. je rokoko.

Nejvýznamnějšími představiteli b. u. ve výtvarném umění byli Italové **Caravaggio** ([karavadžo], 1573-1610, obraz **Obrácení Šavla**, 1601) a **Quido Reni** ([kvido], 1575-1642, obraz **Vraždění nevinátek**, 1611), Vlám Petrus Paulus **Rubens** (1573-1610, obraz **Únos dcer Leukippových**, 1615), **Rembrandt van Rijn** ([fan], 1606-1669, obraz **Noční hlídka**, 1642), Španěl **Diego Velasques** ([velaskes], 1599-1660, obraz **Filip IV. Španělský**, 1634-1635). Měšťanské prostředí daného období zachytil holandský malíř **Jan Joannes Vermeer van Delft** ([fermér fan], 1632-1675, obraz **Krajkářka**, 1664-1665).

Zakladatelem barokního církevního stavitelství se stal Giacomo da **Vignola** ([džakomo viňola], 1507-1573). K jeho nejvýznamnějším dílům patří **jezuitský kostel Il Gesù v Římě** (1568-1575). Rané a pozdně barokní jsou dostavby renesančního **chrámu sv. Petra v Římě** (1506-18. stol.) - jeho **průčelí** (1606, architekt Carlo **Maderna** [karlo], 1556-1629) a **kolonáda** (1657, architekt **Lorenzo Bernini** [lorenco berniny], 1598-1680).

Mezi nejznámější barokní stavby patří královský **zámek ve Versailles u Paříže** ([versaj], od 1624), který byl za **Ludvíka XIV.** přestavěn (architekt **Louis Le Vau** [luji l vó]) a **Invalidovna v Paříži** (dokončena 1676), stavba pro ubytování 7000 válečných vysloužilců. K dalším významným barokním stavbám se řadí **klášter v Melku** (od 1702, architekt **Jacob Prandtauer** [jakop]), **zámek Schönbrunn ve Vídni** ([šénbrun], dokončen 1717, podle architekta **Bernarda Fischera** [fišera] z **Erlachu**, 1656-1723) a stavební komplex **Zwinger** [cvingr] v **Drážďanech** (1711-1722, architekt **Mattäus Daniel Pöppelmann** [mateus peplman], 1663-1736).

Č. b. se vyznačoval robustností, citovou vřelostí a hloubavostí. V č. zemích v daném období působili zakladatel novodobé č. malířské tradice, portrétista **Karel Škréta** (1610-1674, obraz **Podobizna řezáče drahokamů Dionysia Miseroniho**, 1653) a malíři **Petr Jan Brandl** (1668-1735) a **Jan Kupecký** (1667-1740). Výsadní postavení mezi barokními umělci působícími v Čechách získal sochař **Matyáš Bernard Braun** (1684-1738, sochy alegorického cyklu **Ctnosti a Nectnosti pro kukský špitál**) anebo architekt **Aichel Jan Blažej Santini** ([ajehl santýny], 1667-1723, **kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře u Žďáru**, 1719-1722). Za nejkrásnější č. barokní stavbu je pokládán **kostel sv. Mikuláše v Praze** (1703-1755, jedním z architektů byl **Kilián Ignác Dienzenhofer** [dýncnhófr]).

Předními tvůrci **barokní hudby** se stali Italové **Claudio Monteverdi** ([klaudyjo monteverdý], 1567-1643) a **Antonio Vivaldi** ([antonyjo vivaldy], 1678-1741), který je považován za prvního významného tvůrce evrop. opery (jeho první opera **Orfeus** měla premiéru v r. 1607), Francouz **Jean-Philippe Rameau** ([žán filip ramó], 1683-1764) a zejména Němci **Johann Sebastian Bach** (1685-1750, **Braniborské koncerty**, 1721, skladby **Temperovaný klavír**, 1722-1744) a **Georg Friedrich Händel** ([fridrich hendl], 1685-1759, oratorium, tj. skladba s náboženským námětem pro sólový zpěv, sbor a orchestr, **Mesiáš**, 1741). Největším č. barokním skladatelem byl Jan Dismas **Zelenka** (1679-1745).

V **barokní literatuře** se prosazuje řada proudů, směrů a skupin - euphuismus [jufjuizmus] v Anglii, gongorismus ve Španělsku, preciózní literatura ve Francii, marinismus v Itálii. Z č. barokních autorů vynikli **Jan Amos Komenský** (1592-1670, próza **Labyrint světa a ráj srdce**, 1623), **Adam Václav Michna z Otradovic** (asi 1600 - asi 1676, sbírka **Česká mariánská muzika, radostná i žalostná**, 1647), který se uplatňoval také jako skladatel písní (některé z nich zlidověly - např. píseň **Chtíc, aby spal**). Dalšími č. barokními autory byli básníci **Bedřich Bridel** (1619-1680, meditativní báseň **Co Bůh? Člověk?**, 1658) a **Felix Kadlinský** (1613-1675, sbírka duchovní lyriky **Zdoroslaviček v kratochvilném hájíčku postavený**, 1655) a historik **Bohuslav Balbín** (1621-1688, obranný lat. spis **Disser-tatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue Bohemica** [disertáció apologetika pró lingva slavónika précipue bohémika], č. = Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště českého, asi 1672).

9. Klasicismus

Klasicismus je jednak obecná tendence kultury a umění, která staví na racionalismu a řádu a opírá se – obdobně jako tradicionalismus – o osvědčené a zavedené tradiční modely a postupy, jednak evrop. směr 17.-18. stol. (ve slovanské kult. oblasti a ve výtvarném umění a architektuře přesahuje do 19. stol.), který se prosazuje ve všech druzích umění. K. navazuje na ideály renesance a jejího nejvlivnějšího směru – humanismu, a tím se staví proti základním tendencím a směrům prosazujícím se v barokním umění; od poloviny 18. stol., kdy baroko dospívá do své závěrečné, manýristické fáze (srov. rokokoko), k. přejímá vývojovou iniciativu a mění se v kult. a um. sloh. S barokním uměním jej naopak spojuje úsilí o monumentalitu.

K. napodobuje antické umění a řídí se přesnými normami a pravidly (tj. **normativní estetikou**). Umění má podle klasicistů napodobovat přírodu a současně ji rozumově korigovat; podle přírodních vzorů se vytvářejí normy a právě ty se napodobují. Rozumový prvek se v k. projevuje např. v popisech přírody: příroda podle klasicistů není divoká, nespoutaná člověkem, ale je „rozumná“ a uměřená. Zahrady a parky jsou oblíbeným prostředím klasicistické přírodní lyriky a námětem tvorby výtvarných umělců. Tento pohled na přírodu se projevuje také v koncepci tzv. franc. parku, představující přírodu jako architektonicky řešený zahradní prostor.

Pevný řád prosazující se v klasicistickém umění odpovídá pevnému řádu dobové společnosti – centralizovanému, absolutistickému feudalismu. Stejně jako byla rozčleněna společnost, byly i lit. styly rozčleněny na vysoké a nízké. Jim odpovídala zpracovávaná témata: vysokým stylem se psaly tragédie a ódy, nízkým stylem komedie, bajky, satiry apod. Jednotlivé žánry a styly byly až dogmaticky definovány podle antických modelů.

Za k. nesmírně vzrostla důležitost „poetiky“ jako teorie výstavby um. díla, která vycházela z **Aristotela**, ale také z renesančních názorů (Angličan Philip **Sidney** [filip sidny], Němec Martin **Opitz** [opic]). Největším klasicistickým teoretikem byl franc. básník Nicolas **Boileau Despréaux** ([nikola bualó despreó], 1636-1711), který své zásady vyložil ve veršovaném spise **Umění básnické** (1674).

Klasicismus v literatuře vyšel z renesančního obdivu k **antice** (srov. renesance a humanismus), ale odmítal emocionalitu, vyumělkovanost a dekorativnost manýrismu, góngorismu a euphuismu [ju-fjuizmu], zdůrazňoval tematickou a tvarovou disciplínu. V této souvislosti vzniká spor mezi staromilci a novátory, zda je nutné **antiku** jen napodobovat, nebo zda nová tvorba přináší také novou kvalitu, a tudíž zda je v umění viditelný pokrok.

Odpovědí byl rozvoj franc. **dramatu**, které sice dodržovalo aristotelovský princip tří jednot (místa, času a děje), ale současně staré kánony rozvíjelo a přetvářelo. Vznikaly jak „vysoké“ tragédie, tak „nižší“ komedie. Největšími autory (veršovaných) tragédií byli Pierre **Corneille** ([pijer kornej], 1606-1684), který zpracoval příběh o špaň. národním hrdinovi v dramatu **Cid** ([sit], 1636), a Jean **Racine** ([žán rasin], 1639-1699), který využil antickou látku v dramatu **Faidra** (1677). Neznámějším autorem komedií se stal **Molière** ([molijér], 1622-1673); proslavily ho mj. hry **Tartuffe** ([tartyf], 1664) a **Lakomec** (1668).

Rané klasicistické ideály v **literatuře** nejlépe vyjádřili franc. autoři – členové básn. skupiny Plejáda, z nich pak zejména Pierre de **Ronsard** ([pjér d ronsár], 1524-1585), později v jinotajných bajkách (**Bajky**, 1668-1694) básník Jean de **La Fontaine** ([žán d la fontén], 1661-1695).

K. se v 17. stol. prosadil také v **malířství**, např. v tvorbě Francouze Nicolase **Poussena** ([nykolase puséna], 1594-1665), žijícího od r. 1624 převážně v Římě. V **architektuře** daného období vynikl Angličan Christopher **Wren** ([kristofr ren], 1632-1723), který v klasicizujícím baroku vystavěl největší evrop. novodobý chrám – **katedrálu sv. Pavla v Londýně** (1675-1711).

V průběhu 18. stol. se vytváří nová podoba k. – tzv. **osvěcenský klasicismus**, který již do té míry zasáhl vývoj umění jako celku, že vytvořil světonázorovou základnu pro samostatnou vývojovou etapu v evrop. kultuře a umění zahrnující druhou polovinu 18. stol. Ve filozofii a vědách odpovídá tato etapa osvícenství, zejména době působení francouzských encyklopedistů.

Osvícenský k. zasáhl filozofii, vědy i umění. V některých druzích umění, zejména v architektuře a malířství, přerůstá do první třetiny 19. stol. a dostává se do kontextu v té době vznikajícího um. slohu tvořícího základ nové etapy ve vývoji umění, romantického umění (viz dále romantismus). K. dlouhodoběji působí také v méně rozvinutých národních kulturách jako jeden z ideových zdrojů národně obrozenského zápasu (srov. národní obrození).

Osvícenský k. vycházel z filozofie tolerance, úcty ke kultuře a vzdělání. Své kořeny měl mj. v pracích Angličana Johna **Locka** ([džona loka], 1632-1704), vyhraněnou podobu získal v členitém a rozsáhlém díle francouzského encyklopedisty **Voltaire** ([voltéra], 1694-1778). Ideje k. vyjadřovalo kritické filozofické myšlení Immanuela **Kanta** (1724-1804), který v **Kritice praktického rozumu** (1788) vyjádřil obecnou zásadu lidské morálky: „Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla vždy zároveň platit jako princip všeobecného zákonodárství.“

Osvícenský k. v umění staví - oproti paralelně se vyvíjejícímu půvabnému, požitkářskému a lehkovážnému rokoku - na racionalismu, řádu, víře v pokrok a ve výchovnou sílu vzdělání a poznání; v oblasti stylotvorné zachovává tradiční, „klasické“, formální normy (srov. tradicionalismus).

V Anglii představoval osvícenský k. básník, satirik a esejista **Alexander Pope** ([poup], 1688-1744). Výrazná podoba osvícenského k. vznikla v něm. literatuře a dramatu. K tomuto tzv. výmarskému k. (srov. Sturm und Drang) se hlásili básníci Johann Wolfgang **Goethe** ([gété], 1749-1834) a Friedrich **Schiller** ([frídriřh šilr], 1759-1805, dramatická trilogie **Valdštejn**, 1799). Nosné prvky osvícenského k. - zejména racionalita, tolerance a usilí o řád v životě i tvorbě - se zčásti uplatňovaly v období romantismu; lze je nalézt např. v **Goethově** básni **Faust** (1. díl 1808).

V Rusku se osvícenský k. prosadil např. v díle básníka a přírodovědce Michaila **Lomonosova** (1711-1765) a básníka Gavrily **Děržavina** (1743-1816), v Polsku u Ignacy **Krasického** (1735-1801).

V č. prostředí se k. projevil v době národního obrození, nejdříve jako vědecké úsilí zejména u jazykovědce Josefa **Dobrovského** (1753-1829), zakládajícího normu č. spisovného jazyka a formulujícího zásady novodobého č. verše. **Dobrovského** zásady se uplatnily v tvorbě prvních dvou novodobých básn. škol, družiny thámovců a puchmajerovců. Principy k. zasáhly také do zakladatelského díla č. dějepisectví, jehož tvůrcem se stal František **Palacký** (1798-1876).

K. znamená jeden z vrcholů hudebního vývoje, doba jeho působení je obvykle vymezována léty 1750-1800. Představuje ji především dílo rakouských skladatelů Christoha Willibalda **Glucka** ([kristofa], 1714-1787), Josepha **Haydna** ([josefa hajdna], 1732-1809, oratorium, vokální skladba pro sólo, sbor a orchestr, **Stvoření**, 1898), Wolfganga Amadea **Mozarta** ([mócarta], 1756-1791, opery **Figarova skladba**, 1786, a **Don Giovanni** [džovany], 1787) a č. skladatele Josefa **Myslivečka** (1737-1781). Do hudebního k. zčásti spadá tvorba kapelníka svatovítského chrámu Františka Xavera **Brixiho** (1732-1771), navazující na patos a polyfonii (= vícehlas) vrcholného baroka, a rané tvůrčí období Ludwiga van **Beethovena** ([ludvika fan bétóvena, též béthofena], 1770-1827, opera **Fidelio**, 1805).

Ve výtvarném umění a architektuře, inspirovaným v polovině 18. stol. překvapivými objevy v Herkuláneu a Pompejích a teoretickými pracemi zakladatele klasické archeologie Johanna Joachima **Winckelmanna** ([vinklmana], 1717-1768), se pro období 1780-1830 užívá - vedle termínu k. - také termínu novoklasicismus / **neoklasicismus**. Novoklasicismus je spolu s empírem [ampírem] (s nímž je někdy k. či novoklasicismus první třetiny 19. stol. ztotožňován) považován za pozdní vývojové stadium k. anebo za jeho směr.

Významnými pozdně klasicistními stavbami jsou např. **chrám Sainte Geneviève v Paříži** ([sent ženeviév], pozdější **Pantheon**, 1755-1781, architekt Jacques Germain **Soufflot** [žak žermen suflo], 1709-1780), **Vítězný oblouk v Paříži** (1806-1836, architekt Jean Francois **Chalgrin** [žán fransua šalgren]), **Braniborská brána v Berlíně** (1789, architekt Karl Godhard **Langhans**, 1733-1808) a **Kapitol ve Washingtonu** (1792, architekt William **Thornton** [viljem sortn]), jehož druhý stavitel Benjamin Henry **Latrobe** [bendžemin letroub] položil základy amer. národního klasicistního slohu v architektuře nazvané **Greek Revival** ([gřik rivajvl], č. = řecké oživení, obrození).

K. se v č. zemích uplatnil např. na stavbě **zámku Dobříš** 1745-1765) s architektonicky řešenou franc. zahradou anebo stavbě **Stavovského** (nyní **Tylova**) **divadla** (1783, architekt Antonín **Hafenecker** [háfenekr]).

K ideálům k. (novoklasicismu) se vraceli tvůrci reprezentativní architektury v průběhu celého 19. stol. Jedním z nich byl i něm. stavitel, teoretik a historik umění Gottfried **Semper** ([gotfrít zempr], 1804-1879), architekt **Dvorního divadla ve Vídni** (otevřeno 1888), postaveného v novorenesančním duchu.

Principy (novo)klasicismu vstupující ve franc. kult. oblasti od počátku 19. stol. do empiru [ampíru] jako nové slohové jednoty se uplatnily zejména ve výtvarném a užitém umění. Danou orientaci v sochařství představoval např. Ital Antonio **Canova** ([antonijo kanóva], 1757-1822) a Dán Bertel **Thorwaldsen** ([bertel torvalsen], 1768-1844), v malířství Němec Jakob Asmus **Carstens** ([karstens], 1754-1798) a Francouzi - vlivný Jacques Louis **David** ([žak luj], 1748-1825, obrazy **Přísaha Horatiů** [horáciů], 1785, **Sabinky**, 1796-1799), který se stal stoupencem všech fází francouzské revoluce i malířem císaře **Napoleona**, a Jean Dominique **Ingres** ([žán dominik éngr], 1780-1867), tvůrce ideálu ženského těla (obrazy **Jupiter a Thesis**, 1811), který dal k. podobu vrcholného empiru [ampíru]. V Čechách daného období působil klasicista Josef **Bergler** (1753-1829), jenž dospěl k empirovému výrazu.

10. Osvícenství

Osvícenství je hnutí ve vývoji evrop. myšlení, kultury a politiky 17. a 18. stol., které se inspirovalo zejména ital. a holandskou renesancí a jejím základním proudem – humanismem, jehož franc. verze je považována jednou za vývojový předstupeň, podruhé za ranou fázi o. Osvícenské ideje se prosadily do pojetí osvícenského humanismu, nejvýrazněji se uplatnily ve filozofii, vědě, literatuře a dramatu (viz dále osvícenská literatura a osvícenské drama).

O. se nejdříve začalo prosazovat v Anglii a Francii v 17. stol. a do své vrcholové fáze dospělo v 18. stol. v činnosti francouzských encyklopedistů. Vyrůstalo ze dvou základních zdrojů. Jedním z nich byl program ekonomicky silící, revolučně naladěné buržoazie, která se chtěla uplatnit v společenském životě, ale která se střetávala s předsudky, občanskou nerovností a privilegii (= výsadami zvykovými anebo udělovanými panovníkem) šlechty. Druhým zdrojem o. byly humanistické ideály pokrokové aristokracie, která se bránila protireformační politice církve a jejímu monopolu (= jednoznačné, bezkonkurenční moci) v oblasti osvěty, vědy a školství (srov. protireformace, protireformační umění, barok).

Ideologie o. zčásti ovlivnila některé evrop. panovníky, což mělo za následek vznik osvícenského absolutismu, označovaného podle jeho hlavního představitele rakouského císaře **Josefa II.** (vládl v letech 1780-1790) za josefinismus.

O. vycházelo z přesvědčení, že příčinou zla je nevědomost a že toto zlo je možné napravit pravdivým poznáním a vhodnou výchovou, tzn. pomocí „světla rozumu“. Racionalismus jako metoda a předpoklad společenského pokroku představoval charakteristický rys nejen osvícenské filozofie, ale také osvícenského umění, takže um. díla byla pokládána za díla filozofická a naopak.

O. přišlo s kritikou teologie (= nauka o Bohu a náboženství) a jejích dogmat (např. dogmatu o nesmrtelnosti duše), spoutávajících v praxi vědeckou práci, s odmítáním středověkých hodnot, konvencí a dobového zákonodárství. Obhajovalo „přirozené právo“ (= právo založené na univerzálních, neměnných, všelidských principech), „společenskou smlouvu“ (= smlouvu uzavřenou mezi rovnoprávnými individui, jejímž cílem není potlačování svobody, ale podřízení se obecnému zájmu) a náboženskou toleranci (= snášenlivost), která ústila v ontologický dualismus (= pojetí, které pokládá za neodvozené a vzájemně nezávislé principy světa Boha a přírodu) a ateismus (= bezvěrectví).

O. bylo ideovým východiskem Velké francouzské revoluce a mělo vliv na formování programu, který se stal základem jednotlivých národních obrození.

K čelným představitelům o. patřili francouzští encyklopedisté a představitelé **osvícenského klasicismu** (viz klasicismus). Zvláště vlivné byla osvícenská literatura a osvícenské drama. V něm. kult. oblasti k o. patřili Gotthold Ephraim **Lessing** ([efraim], 1729-1781), Friedrich **Schiller** ([frídriř šilr], 1759-1805) Johann Gottfried **Herder** ([gotfríd], 1744-1803), Wolfgang **Goethe** ([géte], 1749-1832), v rus. kultuře Michail Vasiljevič **Lomonosov** (1711-1765), Alexandr Nikolajevič **Radiščev** (1749-1802) a děkabristé, v amer. kultuře Benjamin **Franklin** ([bendžemin frenklin], 1706-1790) a Thomas **Jefferson** ([džefrsn], 1743-1826).

Nejznámějším č. osvícencem byl Josef **Dobrovský** (1753-1829). Osvícenské ideály vyslovili ve své tvorbě také představitelé druhé fáze ve vývoji českého národního obrození, i když se již inspirovali preromantismem anebo nacionálně orientovaným romantismem.

Osvícenská literatura a osvícenské drama je název pro lit. a dramatickou tvorbu, která ideově vycházela z osvícenství a která osvícenství také utvářela anebo ovlivňovala. V raných fázích vývoje o. l. / d., spjatých s humanismem a na něj navazujícím klasicismem, převažovalo racionalistické a normativní pojetí um. tvorby, tzn. pojetí tvorby založené na rozumu a předem stanovených východiscích, principech a postupech, později jako předzvěst anebo projev preromantismu se v o. l. / d. silněji prosa-

zují individualita hrdiny i tvůrce a citový přístup ke světu. V o. l. / d. se výrazně uplatňovala výchovná a naučná orientace. Oblíbené byly satirické žánry (např. směšnohrdinský epos, pamflet = ostrá polemika, hanopis), dále esej, filozofický román, bajka, tragédie.

Typickým příkladem tohoto typu tvorby v literatuře byl „dobrodružný“ román **Robinson Crusoe** ([krusou], 1719), jehož autorem je Daniel **Defoe** [denyjel dýfou], satirický, vědeckofantastický román **Gulliverovy cesty** (1726) Jonathana **Swifta** [džonesena] anebo filozofické romány - **Voltaireův** [volté-rúv] **Candide** ([kandid], 1759) a **Diderotův Jakub Fatalista a jeho pán** (1796).

V dramatu osvěcenskou tvorbu představovala díla skupiny Sturm und Drang [šturm unt drank], dramatická prvotina **Götz von Berlichingen** ([gec fon], 1773) Johanna Wolfganga **Goetha** [géta] nebo veselohra **Bláznivý den aneb Figarova svatba** (1781) Pierra **Beaumarchaise** ([bómaršé]. Nové, preromantické ideje vyjadřoval román v dopisech **Julie neboli Nová Heloiza** ([elojza], 1761) Jeana **Rousseaua** [žána žaka rusóa], považovaný za vrcholné dílo sentimentalismu.

V č. umění se osvícenství projevilo v nevyhraněné, na různorodých, cizích vzorech závislé tvorbě thámovců a puchmajerovců, výrazněji v tvorbě prvního velkého básníka českého národního obrození **Jana Kollára** (1793-1852, sbírka **Slávy dcera**, 1824).

11. Romantismus

Romantismus je etapa ve vývoji umění spadající do konce 18. a první poloviny 19. stol. R. se uplatnil jako jeden z posledních velkých evrop. um. slohů prosazujících se ve všech základních um. oblastech (poslední velký evrop. umělecký sloh je pokládána secese). Je charakterizovaný zejména romantickým individualismem, subjektivismem a modernismem. V tomto období vznikla řada nových um. druhů, žánrů a forem (v literatuře např. hrůzostrašná, fantastická a detektivní literatura, historický román nebo poéma). R. měl vliv také na umění druhé poloviny 19. a počátku 20. stol. (srov. např. novoromantismus). Ze střetu romantismu a realismu (popř. akademismu, naturalismu, kritického realismu) těžila evrop. umělecká moderna.

R. u. je uměním rozporů a polarit vznikajících mezi romantickým ideálem a skutečností, romantickým antitradicionalismem a historismem. Nejvlastnější oblastí r. u. byla **literatura**, kde také vznikl romantický hrdina. V jednotlivých národních oblastech se vytvořily více či méně vyhraněné a vzájemně odlišené romantické proudy, směrové tendence, programy, hnutí a školy (byronismus [bajmyzmus], heidelberská [hajdlberská], jenská a jezerní škola, Sturm und Drang [šturm unt drank]). Jeden typ r. u. vytvářel lepší, ideální, vysněný svět (někdy se tato orientace nepřesně označuje za **konzervativní romantismus**, neboť znamenala odvrát či únik od reálného světa), druhý směřoval k konfliktu jedince a světa (**aktivní romantismus**, který nejlépe vyjádřil byronismus).

Aktivní r. u. zdůrazňovalo utrpení člověka, představovaného jako výjimečná osobnost, často jako společenský vyděděnc (loupežník, vrah, kat, žebrák, tulák), jeho světobol (z něm. Weltschmerz [velšmerc]), zaměřovalo se na rozervanost lidské bytosti, její osamění nebo velikost (**titanismus**) či osudovou rozpornost, z níž není východiska (**démonismus**). Ze zobrazování neřešitelných rozporů člověka a světa vyplývá romantický odstup a tzv. romantická ironie.

Zemí, kde r. u. vzniklo, bylo Německo druhé poloviny 18. stol. Raný něm. romantismus (něm. Romantik) se utvářel v jenské škole, v níž byl hlavní postavou básník a prozaik **Novalis** ([novális], 1772-1801), tvůrce básn. obrazu „modrého květu“ jako symbolu věčné lidské touhy po nedosažitelném. Blízko jenské školy stálo také něm. hnutí zvané Sturm und Drang ([šturm unt drank] = bouře a vzdor). Z tvorby jeho představitelů byl vlivný zejména **Goethův** ([gétův], 1749-1832) sentimentální román **Utrpení mladého Werthera** (1774) a první drama Friedricha **Schillera** ([frídriča šilera], 1759-1805) **Loupežníci** (1781).

Ve vrcholném období r. u. působili v něm. kult. oblasti příslušníci heidelberské školy [hajdlberské], např. **Achim von Arnim** ([fon arnym], 1781-1831), prozaik Ernst Theodor Amadeus **Hoffmann** (1776-1822), pohádkáři Jacob a Wilhelm **Grimmové** ([jákop], 1785-1863, 1786-1859) a novelista Jean **Paul** [žán pól], 1763-1825). Nálady něm. romantických básníků mimo dané seskupení vyjádřil Heinrich **Heine** ([hajnrich hajne], 1797-1856) ve své rané sbírce ovlivněné lidovou poezií **Kniha písní** (1827).

Přibližně ve stejné době se v Anglii rozvíjí romantická poezie jezerní školy (angl. Lake Poetry [lejk pouitri]), jejímiž představiteli byli William **Wordsworth** ([vilijem védsvérs], 1770-1850) a Samuel Taylor **Coleridge** ([semjuel tejlr koulridž], 1772-1834). V čele londýnských romantiků se ocitli George Gordon Noel **Byron** ([džórdž bajrn], 1788-1824) a Percy Bysshe **Shelley** ([persi biš šeli], 1792-1822). Z romantické atmosféry se zrodil historický román. Za jeho zakladatele je pokládán Walter **Scott** ([voltr skot], 1771-1832).

Francii seznámila s něm. r. u. **Madame de Staël** ([madam d stel], 1766-1817), která svým dílem (mj. románem **Delphine** [delfin], 1803) ovlivnila vývoj franc. a evrop. romantismu. Představitelem křesťansky orientované romantické franc. literatury se stal básník a prozaik René **de Chateaubriand** ([d šatobrián], 1768-1848), autor exotických povídek **Atala** (1801) a **René** (1802). Romantickou tvorbu tu dále reprezentují prozaička George **Sandová** ([žorž], 1804-1876), básník a prozaik Alfred **de Musset** ([d mise], 1810-1857), autor románu **Zpověď dítěte svého věku** (1836), a Victor **Hugo** ([viktor igo], 1802-1885), tvůrce románu **Chrám Matky Boží v Paříži** (1831), který zasáhl do vývoje většiny lit. a dram. žánrů své doby. Romantická je historická koncepce dobrodružných románů Alexandra **Dumase** staršího ([dymase], 1802-1870).

V Itálii romantickou koncepci tvorby vytvořil básník **Leopardi** ([džakomo leopardy], 1798-1837). Jedním z vrcholů r. u. byla rus. literatura představovaná tvorbou básníka, dramatika a prozaika Alexandra Sergejeviče **Puškina** (1799-1837), zejména veršovaným románem **Evžen Oněgin** (1825-1830), a Michaila Jurjeviče **Lermontova** (1814-1841), kterého proslavily výpravné básně **Démon** (1841) a román **Hrdina naší doby** (1840).

V malých literaturách sehrál romantismus především národně osvobozenickou a obrozenskou úlohu. Čelné místo v tomto procesu zaujala exilová literatura polská. Adam **Mickiewicz** ([mickijevič], 1798-1855) napsal mj. rozsáhlou lyrickoepickou báseň **Pan Tadeáš** (1834), pokládanou za národní pol. epos; pojednává o dvou zneprátelených sousedních šlechtických rodech a o opětované lásce jejich mladých příslušníků. Juliusz **Słowacki** ([julijuš slowacki], 1809-1849) se v nedokončeném historickém eposu **Král Duch** (1847) zamýšlel nad osudy lidstva, pol. národa i smyslem individuálního lidského života.

Romantickou poezii představuje na Ukrajině Taras **Ševčenko**, 1814-1861, v Bulharsku Christo **Botev**, 1849-1876), ve Slovinsku France **Prešern**, 1800-1849), v Maďarsku Sándor **Petőfi** [šándor petéfi], 1823-1849).

V č. literatuře se romantismus objevuje poměrně pozdě a nese ještě stopy klasicismu a preromantismu, zejména v dílech Františka Ladislava **Čelakovského** (1799-1852), Karla Jaromíra **Erbena** (1811-1870) i v rukopisných falzech (**Rukopis Královédvorský**, 1817, a **Rukopis Zelenohorský**, 1818). V slovanských literaturách a v č. literatuře zvláště se r. u. spojovalo s pozdními projevy sentimentalismu, zejména v dramatice Josefa Kajetána **Tyla** (1808-1856) a v prózách Boženy **Němcové** (1820-1862).

Č. r. u. vycházelo z lidové slovesnosti a věnovalo se plně národně mobilizujícímu poslání. Z toho vyplývala jeho významná funkce v českém národním obrození, ale také národní omezenost. Prvním a pravděpodobně jediným skutečným č. romantikem byl básník a prozaik Karel Hynek **Mácha** (1810-1836), který v básni **Máj** (1836) vyslovil lidskou úzkost ze života, pocit marnosti i zoufalou vzpouru proti společnosti.

Myšlenkové a umělecké hnutí, které vzniklo v Evropě na přelomu 18. a 19. stol., ovlivnilo hudební tvorbu v letech 1800–1900, i když v tvorbě jednotlivých autorů a pod označením novoromantismus přetrvává do 20. stol. **Hudební romantismus** či **novoromantismus** se vyznačuje fantazijní a historickou látkou, obdivem k přírodě, inspirací lidovou písní, uvolněním tradičních hudebních útvarů, oblibou menších žánrů (etudy, písně, polonézy, preludia, sonáty, valčky). Základním hudebním žánrem daného období byly symfonie, symfonické básně, hudební dramata a romantická opera.

Evrop. operní publikum okouznil půvabný a nápaditý **Lazebník sevilský** (1816) Itala Gioachina **Rossiniho** ([džoakina rossinyho], 1792-1868). Mezi první tvůrce romantické opery patří Carl Maria von **Weber** ([kárl fon vébr], 1786-1826), který v operě **Čarostřelec** (1821) spojil fantastickou a pohádkovou látku s tradicí něm. lidových her se zpěvy.

Představiteli r. u. v hudbě byli Rakušan Franz **Schubert** ([franc šubrt], 1797-1828), polský skladatel a pianista Fryderyk **Chopin** ([šopen], 1810-1849), maďarský skladatel a pianista Ferenc (Franz) **Liszt** ([franc list], 1811-1886, **Uherské rapsodie**, 1847) a něm. skladatel Robert **Schumann** (1810-1856), k jehož vrcholným dílům patří cykly písní pro klavír. K dalším významným skladatelům ovlivněným hudebním romantismem patří Němec **Felix Mendelssohn-Bartholdy** ([mendlsón bartoldy], 1809-1847) a Francouz **Hector Berlioz** ([brljóz], 1803-1869).

Velký vliv na rozvoj hudebního umění druhé poloviny 19. stol. měl skladatel, teoretik a propagátor romantické koncepce tvorby Richard **Wagner** (1813-1883). Proslavil se jako tvůrce rozsáhlých operních cyklů a zpěvohr z germánského středověku. Ve zpěvohře **Tristan a Izolda** (1857-1859), inspirované osobním citovým vzplanutím, vytvořil nový jazyk hudby.

Jiné možnosti operního výrazu našel jeden z nejhranějších svět. skladatelů, syntetizující ital. hudební tradice, Giuseppe **Verdi** ([džuzepe verdi], 1813-1901); jeho rané opery s historickými náměty alegoricky vyslovovaly ideály národně osvobozenického boje Mladé Itálie (**Nabucco**, 1842), jeho

následující operní tvorba vychází z exotických, romantických námětů (**Trubadúr**, 1853, námět podle španěl. hrůzostrašného dramatu). Zakladatelem rus. národní opery je Michail Ivanovič **Glinka** (1804-1857, **Ruslan a Ludmila**, 1842). rus. hudební novoromantismus představuje Petr Iljič **Čajkovskij** (1840-1893).

V č. hudbě romantické pojetí představoval Bedřich **Smetana** (1824-1884), v jehož tvorbě dospěly národně obrozenské ideály k vrcholné syntéze (**Prodaná nevěsta**, 1866). V opeře **Libuše** (1872) – obdobně jako **Zdeněk Fibich** (1850-1900) v opeře **Šárka** (1897) – čerpal látku z č. mytologického dálnověku. Třetí z největších č. skladatelů 19. stol., zakladatel č. moderní hudby **Antonín Dvořák** (1841-1904), si uchoval romantický pohled na svět např. v opeře s pohádkovým námětem **Rusalka** (1900).

Romantická architektura má podobu historického „návratu“ k slohu gotiky – novogotiky. Jde o směřování, nikoli základní charakteristiku daného období, v němž se nejsilněji prosazuje (no-vo)klasicismus. Charakteristickým romantickým jevem je tzv. „anglický park“, který – na rozdíl od klasicistického „francouzského parku“ – vyvolává iluzi volné, divoké, záměrem architekta nespoutané přírody.

Nejvýznamnější novogotickou stavbou Anglie, kde **gotický sloh** žil také v době baroka jako **barokní gotika**, je **parlament v Londýně** (1840-1865, architekti Augustus Welby Northmore **Pugin** [ógastat norsmor pjúdzň], 1813-1852, a Charles **Barry** [čarlz beri], 1795-1860). Jako gotický hrad byl postaven **zámek Neuschwanstein v Bavorsku** ([nojšvanštajn], stavba zahájena r. 1869).

V č. zemích je v angl. novogotickém slohu přestavěn **zámek Hluboká** (1841-1871) u **Českých Budějovic**. Pozoruhodný je dále romantický stavební komplex zámku **Lednice** (jeho původní podoba z let 1544-1588 byla renesanční, později byl zámek přestavěn v barokním a dále klasicistickém slohu); jeho novogotické úpravy pocházejí z let 1846-1858, **anglický park** z r. 1843), na jeho území se nacházejí i starší romantické stavby - **minaret** (1798-1802), **zřícenina Janův hrad** (1807) nebo **Appolónův chrám** (1817).

Značný vliv na malířský vývoj romantického malířství měl vizionářský, symboly bohatě využívající angl. malíř a básník **William Blake** ([viljem blejk], 1747-1827). Romantismus ve výtvarném umění charakterizuje citový náboj a dojetí, mohutná obrazotvornost, dramatické, často historické, např. antické náměty, kult exotiky a přírody. Nejlépe je představuje angl. krajinář **William Turner** ([viljem ternr], 1775-1851, obraz **Parník ve sněhové bouři**, 1841-1842), námětově velmi mnohostranný franc. malíř **Eugène Delacroix** ([éžen delakrua], 1798-1863, obraz **Smrt Sardanapalova**, 1827) a Němec Caspar Gustav **Friedrich** ([kaspar frídrieh], 1774-1840), který s oblibou kreslil přírodní scenérie, vrcholky Alp a gotické zříceniny.

Romantické malířství bylo předznamenáno **anglickým preromantickým hnutím** v l. 1760–1790, které – v souladu s romantickou filosofií J. J. Rousseaua – do umění vneslo prvky obdivu k přírodě. Romantická estetika zdůrazňovala cit a dojetí, právo na tvůrčí svobodu. Témata byly čerpána zejména z historie, přírodních scenérií apod. Romantismus ve výtvarném umění charakterizuje citový náboj a dojetí, mohutná obrazotvornost, dramatické, často historické, např. antické náměty, kult exotiky a přírody. Tyto vývojové tendence představuje ve své tvorbě angl. krajinář **William Turner** ([viljem ternr], 1775-1851, obraz **Parník ve sněhové bouři**, 1841-1842), námětově velmi mnohostranný franc. malíř **Eugène Delacroix** ([éžen delakrua], 1798-1863, obraz **Smrt Sardanapalova**, 1827) a Němec Caspar Gustav **Friedrich** ([kaspar frídrieh], 1774-1840), který s oblibou kreslil přírodní scenérie, vrcholky Alp a gotické zříceniny.

V č. zemích se k romantickým malířům řadí **Antonín Mánes** (1784-1843) a **Josef Navrátil** (1798-1865). V č. výtvarném umění je romantismus spojován s obrozenskými ideály a postupy realistické tvorby a v této podobě žije rovněž v druhé polovině 19. stol. a na počátku 20. stol., zejména v akademickém malířství a sochařství (srov. akademismus a realismus). Jeho stoupenci jsou malíři **Josef Mánes** (1820-1871), který ilustroval první dva sešity na pokračování vydávaného **Rukopisu Královédvorského**, 1860), a **Mikoláš Aleš** (1852-1913) a dále sochař **Josef Václav Myslbek** (1848-1922), tvůrce **sochy sv. Václava na koni** na Václavském náměstí v Praze (od 1898, postavena 1912-1913).

12. Moderna

Moderna je vnitřně členitá a ve svých projevech nejednou protichůdná etapa, event. hnutí ve vývoji evrop. moderního umění, které je reakcí na objektivistický pozitivismus ve filozofii a humanitních vědách, na historizující styly, které přinesl romantismus, na klasický (= akademický) realismus v malířství a architektuře a na kritický realismus, naturalismus a parnasismus v literatuře (srov. Mladé Polsko, Mladé Estonsko). M. je datována do poslední třetiny 19. stol. a prvního desetiletí 20. stol.

Charakterizuje ji silný individualismus (tzn. vyhraněná účast tvůrčího individua na konečné podobě um. díla), který má být zárukou neodvozenosti a vnitřní pravdivosti sdělení a také nezávislosti na národních i politických programech. Dalším charakteristickým rysem m. je antitradicionalismus, tzn. zpochybňování, ne-li popírání um. tradice. U zrodu m. stojí **prokletí básníci** a **impresionismus** v malířství, na jejím vrcholu **secese** jako kulturní a um. styl i hnutí. Jejimi vyhraněnými směry se staly **symbolismus** a **dekadence**.

V č. literatuře programová stanoviska m. vyslovil manifest České moderny, v oblasti um. tvorby ji nejlépe vyjadřovala díla generace devadesátých let (J. S. Machar, F. X. Šalda, O. Březina, A. Sova, K. Hlaváček), druhé vlny generace devadesátých let (S. K. Neumann, P. Bezruč) a díla generace buřičů (F. Gellner, K. Toman, F. Šrámek, J. Mahen).

Mnohem širší význam, než jaký má moderna, je spjat s výrazem **moderní umění**.

Moderní umění je obecný termín značně proměnlivého obsahu, který se ve významu „nové umění“ používá jako protiklad k termínu „staré umění“.

M. u. je stávající závěrečná vývojová fáze novodobého umění. Do této pozice je od sedmdesátých let 20. stol. stavěn **postmodernismus**, jindy je postmodernismus vnímán jako součást moderního umění.

M. u. je etapa ve vývoji umění, která slouží ke klasifikaci jeho základních období, obdobně jako termíny **pravěké, starověké, středověké a novodobé umění**. Počátek m. u. je spojován s nástupem **moderny** (jindy s nástupem **romantismu**). V nejširším, širokém slova smyslu m. u. zahrnuje umění období **romantismu, moderny, avantgardy a postmoderny**. Jeho charakteristickou tendencí je individualismus, subjektivismus, modernismus, experiment.

Klíčový význam pro vývoj umění má **avantgarda**. V tomto období se objevují nové um. postupy, metody a formy (mj. **asambláž, automatické texty, fonetická sonáta, frotáž, kinetická, komputrová a permutační poezie**, metoda „filmového střihu“, **psychický automatismus, ready-mades** [ready mejdz], **simultánní básně**), žánry a proudy (mj. **abstraktní umění, jazz [džez], science fiction** [sajens fikšn], **antiutopie, literatura faktu, pop art, op art, happening** [hopenink], rocková hudba) a dokonce i um. druhy (mj. fotografické, filmové a televizní umění, animovaný film, muzikál, rozhlasové a televizní umění, černé divadlo, konkrétní poezie, akční umění).

12.1. Umělecké poudy, směry a školy poslední třetiny 19. století a počátku 20. století

Prokletí básníci

„Prokletí básníci“ je souhrnné označení několika franc. básníků působících zejména v poslední třetině 19. stol., které spojoval obdobný životní styl, uměl. osud a do jisté míry i básn. program, nikoli ovšem generační příslušnost, popř. skupinová aktivita. P. b. byli nepochopeni dobovou kritikou i čtenáři především proto, že odmítali anebo přímo zesměšňovali dobově platné estetické, mravní, náboženské a politické hodnoty a normy. Vedli provokativní bohémský život a snili o ideálu čisté poezie.

Termín p. b. poprvé použil Paul Verlaine ([pól verlén], 1844-1896) jako názvu antologie (**Prokletí básníci**, 1884), ve které byli mimo Verlaine samotného zastoupeni Tristan **Corbière** ([korbijér], 1845-1875), Marceline **Desbordes-Valmore(ová)** ([marselen deborde-valmor(eová)], 1786-1859), Stéphane **Mallarmé** ([stéfan malarmé], 1842-1898), Arthur **Rimbaud** ([artyr rembó], 1854-1891) a Auguste **Villiers de l'Isle-Adam** ([ógist vilijér deliladam], 1838-1889).

K nim bývají často přiřazováni další literáti, zejména Charles **Baudelaire** [šarl bódlér], **Lautréamont** [lótřeámón], Gérard de **Nerval** [žérárd d nerval] aj. Někdy se hovoří také o neuznaných, „prokletých malířích“ období moderny, vytvářejících nový výtvarný jazyk (viz impresionismus, postimpresionismus a symbolismus).

Dekadence

Výraz **dekadence** původně sloužil jako souhrnné, pejorativní (= hanlivé) označení zejména franc. poezie druhé poloviny, popř. poslední třetiny 19. stol., která se pohrdavě stavěla k dobové měšťanské kultuře a k jejím tradicím. D. s provokativní oblibou sahala k tabuizovaným (= zakázaným) tématům, jakými byly erotika, morbidita (= zvrácenost, nechutnost), poetizace násilí a zla, neuctivý vztah k Bohu, oslava Satana anebo kult smrti.

Klasickým příkladem tvorby tohoto typu byla básn. sbírka Charlese **Baudelaira** ([šarlse bódléra], 1821-1867) **Květy zla** (1857), která se stala doličným předmětem soudního stíhání autora pro urážku veřejné morálky a náboženství, anebo **Lautréamontovy** ([lótřeamonovy], 1846-1870) prozaické **Zpěvy Maldororovy** (1867, 1868, 1874), do jejichž textu z týchž důvodů zasahovala také cenzura 20. stol.

Jakmile se pro nové tendence prosazující se v poezii poslední třetiny 19. stol. vžil název symbolismus, výraz d. se užívá v užším významu pro označení té literatury, v níž se silně prosazují pocity únavy, přesytenosti, znechucení, bezvýchodnosti a mravního úpadku a kde se ke slovu dostává vyhrcořený egoismus, aristokratická nadřazenost, stylizace, morbidita, výlučné, rafinované požitky a formy. D. v tomto vymezení znamená lit. směr evrop. moderny (viz česká dekadence).

Prototyp dekadentního hrdiny vytvořil franc. pišící Vlám Joris Karl **Huysmans** ([jismáns], 1848-1907) v románu **Naruby** (1884). Za dekadentního autora také díky svému skandálnímu životu byl považován Angličan Oscar **Wilde** ([oskar vajld], 1854-1900). V naší kult. oblasti byla velmi populární tvorba Poláka Stanislava **Przybyszewského** ([příbiševského], 1868-1927), představitele tzv. satanismu.

Česká dekadence

Česká dekadence je směr v č. literatuře, který se inspiroval jedním ze směrů evrop. moderny - dekadencí a který se uplatnil především v literatuře. Základní programovou stať č. d. publikoval Arnošt **Procházka** (1859-1925) jako doslov k **Neumannovu Almanachu secese** (1896), kde je proklamován subjektivismus a „vniterné“ dekadentní umění. Kritickým mluvčím tohoto um. směru byl Jiří **Karásek ze Lvovic** (1871-1951). Střediskem č. d. se stal časopis *Moderní revue*, kterou v r. 1894 založil A. Procházka.

Č. d. ve vlastním slova smyslu vzniká až v tvorbě příslušníků generace devadesátých let. Projevuje se v ní morbidita (= záliba v nechutných tématech), erotismus, aristokratické opovržení přízemní každodenností a estétství, které jsou spjaty s kultem dvorské kurtoazní literatury, pocity únavy, zmaru a znechucení. K nejvýznamnějším básn. sbírkám č. d. patří **Zazděná okna** (1894) J. **Karáska ze Lvovic**, **Prostibolo duše** (1895) A. **Procházky** a zejména **Pozdě k ránu** (1896) a **Mstivá kantiléna** (1898) Karla **Hlaváčka** (1874-1898). Dekadence se prosadila méně výrazně v č. próze, např. v díle Artura **Breikého** (1885-1910).

K satanismu jako vyhraněné variantě evrop. dekadence se hlásí část rané tvorby Stanislava K. **Neumanna** (1875-1947, sbírka **Satanova sláva mezi námi**, 1897).

Dekadence se jako postojová orientace prosazovala v individuálních konceptech tvorby mimo dobu moderny, v č. literatuře např. u Jakuba **Demla** (1878-1961) nebo Ladislava **Klímy** (1878-1928).

Impresionismus

Impresionismus je umělecký směr poslední třetiny 19. a počátku 20. stol., jež byl reakcí na oficiální historizující a akademickou malbu ve výtvarném umění, na kritický realismus a naturalismus v literatuře a na neoromantismus v hudbě. Název získal podle obrazu Clauda Moneta – **Imprese: východ slunce** (1874).

Impresionismus označoval původně výtvarnou orientaci volné *skupiny* mladých malířů, kteří se společně představili svými novými pracemi v Paříži r. 1874. Tvořili ji Edgar **Degas** ([dega], obraz **Absint**, 1876), Édouard **Manet** ([éduár mane], obraz **Snídaně v trávě**, 1863), Claude **Monet** ([klód mone], obraz **Imprese, východ slunce**, 1874), Camille **Pissarro** ([kamij], obraz **Jaro**, 1877), August **Renoir** ([ógist renuár], obraz **Akt na slunci**, 1876) a Alfred **Sisley** ([sisli], obraz **Sníh**, 1878); svou ranou tvorbou sem patřil také jeden z otců moderního malířství, *postimpresionista* Paul **Cézanne** [pól sézan]. Tato skupina se orientuje na smyslové vjemy a prožitky, jejich základním výrazovým prostředkem je barva.

I. přestal respektovat konvence barevné skladby obrazu, tak jak se ustálily v akademickém malířském realismu druhé třetiny 19. stol. I. rozložil prostor do nelomených barev spektrální škály, což mu umožnilo vzdát se konturové (= obrysové linie oddělující jednotlivé tvary) kresby, šedých valérů (= tónové odstupňování barvy) a černé barvy.

Prvním a současně nejvýznamnějším č. představitelem tohoto směru je Antonín **Slaviček** (1870-1910, obraz **U nás v Kameničkách**, 1904), který impresionistickou metodu objevil na samém konci 19. stol.

I. se jako směr uplatnil v hudbě. Jeho zakladatelem byl franc. skladatel Claude **Debussy** ([klód debisi], 1862-1918, orchestrální skladba **Faunovo odpoledne**, 1894). S i. je spojována tvorba skladatelů, jakými byli Charles Camille **Saens** ([šárl kamij sensán], 1835-1921), Maurice **Ravel** ([moris], 1875-1937), Čech Vítězslav **Novák** (1870-1949) anebo Rus Alexandr Nikolajevič **Skrjabin** (1872-1915).

I. v literatuře představuje jeden ze směrů období moderny a projevů secese jako um. slohu. Charakterizuje jej bezprostřednost a spontánnost (= živelnost, nenucenost), zvýšená smyslová vnímavost pro předmětný svět a citovost. Jazyk impresionistických děl je ve srovnání s jazykem popisně realistickým a racionálně symbolickým výrazně lyrický a bohatě odstíněný.

V č. literatuře s i. přichází *generace devadesátých let* vyjadřující svůj *program* zejména *Manifestem České moderny*. Typickým projevem i. se staly sbírky Antonína **Sovy** (**Květy intimních nálad**, 1891, **Z mého kraje**, 1892) a romány Viléma **Mrštíka** (**Pohádka máje**, 1897).

Postimpresionismus

Postimpresionismus je souhrnné označení protikladných *tendencí*, které se projeví ve vývoji moderního výtvarného umění jako reakce na *impresionismus*, a to v období od r. 1884, kdy se uskutečnilo poslední reprezentativní vystoupení impresionistů v Salónu nezávislých, do nástupu *fauvismu* [fóvismu] v r. 1904. Proti zrakově a pocitově orientovanému *impresionismu* postimpresionističtí malíři dospěli k programově výhraněným individuálním *stylům* a novému pojetí tvorby, které v mnohém předjímalo malířský vývoj následujících období.

Paul **Cézanne** ([pól sézan], 1839-1906), pokládáný za otce moderního malířství (hlásili se k němu jak představitelé *fauvismu* [fóvismu], tak *kubismu*), vytvořil dojem prostorové hloubky kladením čistých barevných tónů v různých odstínech vedle sebe (obraz **Velké koupání**, 1898-1905). Georges **Seraut** ([žorž séró], 1859-1891) rozložil barevné jevy tak, že kladl na obrazovou plochu tečky v základní a doplňkové barvě (obraz **Nedělní odpoledne na ostrově Grande Jatte** [grand žat], 1885-1886). Vincent **van Gogh** ([fan gog], 1853-1890) vytvořil nové formy výtvarné expresivity (viz *expresionismus*), založené na zesílení barevnosti a na zjednodušení a zvýraznění tvarů (obraz **Vrány nad obilným polem**, 1890). Paul **Gauguin** ([pól gogén], 1848-1903), čepající jako první moderní malíř podněty z primitivního umění - umění bretaňských sedláků a tahitských domorodců (obraz **Odkud přicházíme? Co jsme? Kam jdeme?**, 1897), povýšil barevnou plochu na základní stavební prvek obrazu (jeho tvorba se stala jedním z inspirativních zdrojů *secese*).

Symbolismus

Symbolismus je výtvarný a lit. směr poslední třetiny 19. stol. a prvního desetiletí 20. stol., tedy období moderny, který vznikl v opozici vůči smyslově povrchnímu malířskému impresionismu a popisnému lit. naturalismu. Jeho manifest vydal v r. 1886 Jean **Moréas** ([žán moréa], 1856-1910).

S. vycházel z vnitřního světa tvůrců, jejich přání, snů a vizí a bohaté symbolické tradice uchované v mýtech, bájích, pohádkách i umělé literatuře. Jeho základním výstavbovým prostředkem v lit. umění se stalo nepřímé pojmenování - symbol, obdobně jako ve výtvarné secesi, kde lze hovořit o secesním symbolu. Poetika lit. s. se nejednou zakládala na racionální kalkulaci a úsilí vytvořit formálně dokonalejší, absolutní poezii.

Za představitele s. jsou mj. pokládáni franc. básníci Stéphane **Mallarmé** ([stéfan], 1842-1898) a Artur **Rimbaud** ([artyr rembó], 1854-1891, báseň **Sezóna v pekle**, 1873), Belgičané písničci franc. Émile **Verhaeren** ([emil veráren], 1855-1916) a nositel Nobelovy ceny Maurice **Maeterlink** ([móris mátrlink], 1862-1949), který proslul zejména jako dramatik (pohádková hra **Modrý pták**, premiéra 1908).

Za předchůdce výtvarného symbolismu bývá pokládán postimpresionista Paul **Gauguine** [pól gogén]. Antickou či klasicistickou symboliku spojil s impresionistickou výtvarnou technikou malíř **Puvis de Chavannes** [pivi d šavane], 1824-1898). Do souvislosti s výtvarným s. se dostala tvorba Francouze Odilona **Redona** (1840-1916) a Nora Edvarda **Muncha** ([munka], 1863-1944), který je pokládán za předchůdce (a někdy také dovršitele) expresionismu. skupina **Nabistů** (první výstava 1889, P. Serusiér, P. Bonnard, E. Vuillard, M. Denis). Představiteli s. a současně také secese jsou Francouz Gustav **Moreau** ([gistav moró], 1826-1898), jehož malby se ocitly na rozhraní světa mystických vizí a snů (obraz **Salome**, 1878), a angl. grafik a kreslíř Aubrey Vincent **Beardsley** ([óbri bírdzli], 1872-1898).

Český symbolismus

V č. kult. oblasti je nejvýraznějším symbolistou básník Otokar **Březina** (1868-1929, sbírka **Svítlání na západě**, 1896), mezi symbolisty jsou řazeni např. malíři Jan **Preisler** ([prajsler], 1872-1918), grafik

František **Kobliha** (1877-1962) a secesně symbolistní sochař Ladislav **Šaloun** (1870-1946). (Viz česká secese.)

Secese

Secese (jeho synonymy jsou něm. **Jugendstil** [júgentstyl], č. = nový styl, angl. **Modern Style** [stajl], č. = moderní styl, a **New Art** [njú árt], č. = nové umění, franc. **L'Art Nouveau** [lár nuvó], č. = nové umění, ital. **Stile floreale** [style], č. = květinový styl) je poslední velký historický kulturní a umělecký sluh, který se promítl do všech základních oblastech lidské kultury, počínaje architekturou, výtvarným uměním a konče užítým uměním a oblékáním.

Někdy je s. chápána také jako um. hnutí z přelomu 19. a 20. stol., které dalo vznik poslednímu z velkých univerzálních jako období, jindy jako etapa vývoje moderního umění. První umělecká skupina dané orientace vznikla v r. 1892 v Mnichově (jmenovala se **Sezession** [zecesion]), druhá v r. 1897 ve Vidni.

Charakteristickými prvky secesního výtvarného umění jsou ornament, plošné zobrazení prostoru, lineárnost, křivka a lomené barvy. V ornamentálnosti a oblíbě rostlinných motivů navazovalo na rokok, v oblasti symboliky na tvorbu romantika Williama **Blaka** ([viljema blejka], 1747-1827).

Nejvýznamnějšími secesními malíři se stali představitel vídeňské secese Rakušan Gustav **Klimt** (1862-1918, obraz **Judita s hlavou Holofernovou**, kolem 1901) a představitel **L'Art Nouveau**, v Paříži žijící Čech Alfons **Mucha** (1860-1939), kterého proslavily plakáty, knižní grafika a dekorační návrhy.

Velký rozmach zaznamenala secesní užitá grafika (hlavně plakát) a um. řemesla (keramika, sklo, porcelán, šperk, nábytek). Secesní rysy měly zlatnické práce a malovaná okna Američana Louise Comferta **Tiffanyho** ([lujse komfrta tyfenyho], 1848-1933).

Nejslavnějšími secesními architektky byli Belgičané Victor **Horta** ([viktor], 1861-1947; **dům ing. Tassela v Bruselu**, 1892-1893) a Henry van der **Velde** ([fan], 1863-1957, **divadlo** postavené v rámci **výstavy v Kolíně nad Rýnem**, 1914), Rakušan Otto **Wagner** (1841-1918, **nájemní domy na ulici Wienzeile**, [vínzajle], 1898-1899) a zčásti originální, směrovou orientaci překračující Španěl Antoni **Gaudí** [antony], 1852-1926).

V literatuře a dramatické tvorbě se výrazem secesního slohu stal symbolismus, dekadence a impresionismus. V hudebním umění atmosféru s. nejlépe zachytila operní tvorba pozdního romantika Richarda **Strausse** ([štrause], 1864-1949), hlavně **Salome** (1905), komponovaná na námět Oscara **Wildea**, a **Růžový kavalír** (1910), zachycující úpadkové mravy v rokokové Vidni.

Česká secese

Česká secese je um. hnutí a sluh z konce 19. a počátku 20. stol., které se staly součástí mezinárodní secese, uplatňující se ve vývoji evrop. moderního umění. Č. s. se projevovala zejména ve výtvarném umění, typografii, užítém umění, architektuře a literatuře.

Č. s. jako slohově typologická charakteristika zahrnovala principy, ideály a tendence prosazující se v č. umění z konce 19. a počátku 20. stol. „Ornamentalismus“ tvoří formální znak č. s., „symbolismus“ jeho obsahovou náplň. Je spojen se jmény František **Bílek** (1872-1941, sochař, grafik, plastika **Golgota**, 1892), Karel **Hlaváček** (1874-1898, básník, grafik), František **Kobliha** (1872-1962, grafik), Josef Václav **Myslbek** (1848-1922, sochař), Jan **Preisler** ([prajsler], 1872-1918, malíř, obraz **Jaro**, 1900), Vojtěch **Preissig** ([prajsik], 1873-1944, grafik, malíř), Ladislav **Šaloun** (1870-1946, sochař, socha **Krakonoš**, 1902-1906, **pomník Jana Husa v Praze**, 1900-1915), Max **Švabinský** (1872-1962, malíř, obraz **Splynutí duší**, 1896) a Josef **Váchal** (1884-1969, grafik, malíř, spisovatel).

K významným raně secesním stavbám patří **výstavní Průmyslový neboli Ústřední palác v Praze**, postavený u příležitosti Jubilejní výstavy zemské Království českého v r. 1891 (architekti **Bedřich Münzberger** [mincbergr], 1846-1928, a **František Prášil**, 1845-1917). Ke známým stavbám z pozdějšího období patří např. **Peterkův dům v Praze** (1899-1900, architekt **Jan Kotěra**, 1871-1923). K dalším významným secesním stavbám v č. zemích patří **domy Topičova nakladatelství a pojišťovny Praha na Národní třídě** (1903, architekt **Osvald Polívka**, 1857-1931) a **lázeňský dům v Luhačovicích** (1902, architekt **Dušan Jurkovič**, 1867-1947).

Vývoj svět. výtvarné secesní tvorby určil čelný představitel franc. směru **Art Nouveau** [art nuvó] v Paříži žijící Čech **Alfons Mucha** (1860-1939, plakát **Médea**, 1898).

Secesní sloh také v literatuře utvářely zejména symbolismus, dekadence a impresionismus, tzn. směry období moderny.

13. Avantgarda

Avantgarda je etapa ve vývoji moderního umění, která je spjata s avantgardou jako vůdčím um. hnutím první poloviny 20. stol. Přechodným vývojovým stadiem mezi „tradičním“ uměním 19. stol. a a. u. byla moderna, tvořená směry a proudy jako je impresionismus, symbolismus, dekadence a secese. Etapou následující po a. u. je postmoderní umění.

Charakteristickými rysy a. u. v oblasti postjové se staly (stejně jako u avantgardy) společenská revolta, levicová orientace, kolektivismus, dále pak antitradicionalismus a modernismus, projevující se jako vůle experimentovat v oblasti formy i obsahu.

K nejvýznamnějším proudům, směrům a tendencím projevujícím se v a. u., které obvykle zasahovaly oblast výtvarného umění a literatury, někdy také dramatu, hudby, architektury a filmu, patří **abstraktivismus, dadaismus, expresionismus, futurismus, konstruktivismus, kubismus, funkcionalismus a surrealismus**. Součástí a. u. se stala česká meziválečná avantgarda, tzn. **český funkcionalismus, proletářská poezie, poetismus a český surrealismus, a slovenský nadrealismus**.

13.1. Umělecké poudy, směry, školy a skupiny první poloviny 20. století

Fauvismus ([fóvizmus], z franc. le fauve [l fów] - šelma)

Fauvismus je směr ve vývoji moderního výtvarného umění, který vznikl ve Francii v r. 1905, na samém počátku období avantgardy, ale nevytvořil žádné programové manifesty, pouze se krátkodobě prezentoval jako výsledek skupinového směřování mladších malířů na několika společných výstavách. Jeho hlavními představiteli byli franc. malíři Henri **Matisse** ([ánri matis], 1869-1954, obraz **Ateliér s „Tancem“**, 1911) a Raoul **Dufy** ([raúl dyfi], 1877-1953, obraz **Tři koupající se ženy**, 1919), dále André **Derain** ([derén], 1880-1954), Georges **Rouault** ([žorž ruól], 1871-1958) a Maurice **Vlaminck** ([móris flamink], 1876-1958) a Holanďan Kees van **Dongen** ([kés fan donchen], 1877-1968), kteří se po r. 1907 ubírali vlastními cestami.

Expresionismus

Expresionismus představoval vyhraněný typ expresivní malby založené na barvě a jejím působení na diváka. Charakteristickými rysy f. bylo vytvořit pomocí zkratky, komponováním čistých, nestínovaných barevných ploch harmonický, často dekorativní prostor.

E. je jeden ze směrů moderního, avantgardního umění projevující se zejména ve výtvarném umění, literatuře a dramatické tvorbě. Je kritickou reakcí na popisný naturalismus a smyslově okouzlený impresionismus. Jeho cílem je postihnout podstatu, praformu věcí.

E. se stal výrazem krize, jejímž vrcholem byla 1. svět. válka. Nejsilněji se projevil v něm. kult. oblasti, nejdříve ve výtvarném umění v tvorbě skupiny **Die Brücke** ([dí brike = most], 1905-1913) a skupiny **Der blaue Reiter** ([rajtr] = modrý jezdec, zal. 1911). Členy prvního seskupení byli Ernest Ludwig **Kirchner** (1880-1938, obraz **Pět žen na ulici**, 1913), Emil **Nolde** (1867-1965, obraz **Kristus a cizoložná žena**, 1914) a Karl **Schmidt-Rottluff** ([šmit], 1884-1976, obraz **Tři červené akty**, 1913). Členy druhého seskupení byli výtvarník Vasilij **Kandinskij** (1866-1944, dřevořez z cyklu **Zvuky**, 1913) a Paul **Klee** ([klé], 1879-1940), kteří svou tvorbou přesáhli úzké rámce směřového úsilí, a oběť 1. svět. války, Franc **Marc** ([mark], 1880-1916, obraz **Velké modré koně**, 1911).

Jednou za předchůdce avantgardního e., jindy za jeho nejvýraznějšího představitele bývá považován norský malíř Edvard **Munch** (1863-1944, obraz **Křik**, 1895).

V literatuře, zejména v letech 1910-1920, tento směr reprezentovali Johanes R. **Becher** (1891-1958), Gottfried **Benn** (1886-1956) a Georg **Trakl** (1887-1914), jehož tvorba ovlivnila Františka **Halase** (1901-1949). Orientaci i duchovní klima e. vyjádřil název nejvýznamnější antologie tvorby této orientace **Soumrak lidstva** (1920).

Český expresionismus

Do č. literatury vstoupil e. opožděně až po 1. svět. válce zásluhou programu brněnské Literární skupiny (dramatik Lev **Blatný**, 1894-1930, lit. kritik František **Götz** [gec], 1894-1974, básník Josef **Chaloupka**, 1898-1930, prozaik Čestmír **Jeřábek**, 1893-1981). E. ovlivnil dále např. povídky Ladislava **Klímy** (1878-1928) a prózy Richarda **Weinera** (1884-1937). Nejzdařilejšími projevy č. e. se stala divadelní hra Josefa a Karla **Čapka** (1887-1945, 1890-1938) **Ze života hmyzu** (1921) a román Vladislava **Vančury** (1891-1942) **Pole orná a válečná** (1925).

Kubismus

Kubismus je um. směr, který se projevil hlavně v malířství a odvozeně v užitém umění, literatuře a č. architektuře.

K. jako výtvarný směr vytvořili v letech 1909-1914 v Paříži George **Braque** ([žorž brak], 1882-1963, obraz **Zátiší s houslemi a džbánem**, 1910-1911) a Pablo **Picasso** ([pikaso], 1881-1973, obraz

Žena v lenošce, 1910); odtud se rozšířil do většiny evrop. zemí. Na počátku vývoje k. došlo pod vlivem černošské plastiky (viz černošské umění) k zredukování předmětů na základní geometrické tvary, pak k rozložení předmětného světa tak, že tvar předmětů je zachycen vedle sebe z různých úhlů v ploše. K. charakterizuje racionální přístup ke skutečnosti a střídá barevnost.

K. - přibližně ve stejné době jako dadaismus - přichází s metodou **koláže** (vystřížené papíry-tiskoviny se lepí do malby).

Český kubismus

V č. zemích **kubismus** - spolu s expresionismem - ovlivnil skupinu **Osma**, zejména tvorbu Emila **Filly** (1882-1953, obraz **Utěšitel**, 1911) a Bohumila **Kubišty** (1884-1918, obraz **Sv. Šebestián**, 1912); jejichmi členy byli dále Otakar **Kubín** (Coubine [kuben], 1883-1969), Antonín **Procházka** (1882-1945) a Václav **Špála** (1885-1946).

Kubistickým obdobím prošel také Josef **Čapek** (1887-1945, obraz **Ženský akt**, 1913). Nejvýznamnějším č. kubistickým sochařem se stal Otto **Gutfreund** ([gutfrojnt], 1889-1927).

K. získal zcela jedinečnou podobu v č. architektuře, která nemá ve světě obdobu. Jeho výraznými díly jsou **dům U černé matky Boží** v Celetné ulici v Praze (1911-1912, architekt Josef **Gočár**, 1880-1945) a **vila v Praze pod Vyšehradem** (1913, Josef **Chochol**, 1880-1956).

Futurismus

Futurismus je uměl. směr projevující se především v literatuře a výtvarném umění, který představuje spolu s fauvismem [fóvizmem] počátek avantgardy. Zakladatelem f. byl ital. básník a dramatik Filippo Tommaso **Marinetti** ([filipo tomázo marinety], 1876-1944), autor **Manifestu futurismu**, který byl poprvé publikován (v pařížském deníku *Le Figaro*) r. 1909. Centrem futuristické aktivity byl časopis **Poezie** (Poesia). F. ovlivnil vývoj umění také v jiných zemích. Cílem f. je směřování k budoucí společnosti vyspělé vědy a techniky; jeho charakteristickým rysem je odpor vůči konvencím a tradici.

Marinetti definuje f. jako dynamické umění, které se snaží vymanit z jazykových a stylových konvencí a napodobovat projevy městské civilizace a moderní techniky zvukově a vizuálně (odstranění interpunkce, posílení úlohy podstatných jmen a sloves na úkor přídavných jmen a příslovcí). Klasic-kou **Marinettiho** sbírkou jsou **Osvobozená slova** (1919). Moderní techniku a její objevy oslavovali další ital. futurističtí básníci, mezi nimi Carlo **Gavoni** ([karlo gavony], 1884-1965), autor básn. sbírky **Elektrická poezie** (1911).

Osobitým způsobem se f. projevil v **malířství**. Umberto **Boccioni** ([bočony], 1882-1916, obraz **Dynamismus cyklisty**, 1913), jeden ze spoluautorů **Manifestu futuristického malířství** (1910), shrnul principy futuristického malířství do šesti tezí; jsou jimi zhutnění impresionismu, zobrazení předmětu z několika pohledů (zepředu, ze stran, zezadu, v pohybu), rozpínavost předmětů v prostoru, dynamismus a námět.

Dalšími významnými představiteli ital. f. ve výtvarném umění se stali Giacomo **Balla** ([džakomo], tempera **Linie v pohybu - dynamické události**, 1913), Luigi **Russolo** ([lujdži], obraz **Vzpomínka na jednu noc**, 1911) Carlo **Carr**, ([karlo kara], obraz **Co mi řekla tramvaj**, 1911) a Gino **Severini** ([džino severiny], obraz **Modrá tanečnice**, 1912).

Ital. f. spojil osudy budoucí společnosti s válkou jako očištnou lázní a s politikou Benita **Mussoliniho** (viz Marinettiho eseje **Válka jako hygiena světa**, 1915, a **Futurismus a fašismus**, 1924). Tato skutečnost kompromitovala f. u levicově orientovaných stoupců avantgardy.

Vývojové kontakty navázal s ital. f. zejména ruský futurismus, který se rozvinul v samostatný směr. F. dále ovlivnil např. Krakovskou avantgardu a č. civilismus. V č. umění se vliv f. či jeho paralely objevily např. v sochařském díle Otto **Gutfreunda** ([gutfrojnda], 1889-1927, socha **Don Quijote**, 1911), anebo v Almanachu na rok 1914. Futuristické okouzlení technikou přejal poetismus.

Abstraktní (nefigurativní) umění

Abstraktní (nefigurativní) umění je jeden z proudů, popř. směrů avantgardního umění. Jeho charakteristickým rysem je odklon od zobrazování konkrétních předmětů, jevů a scénérií k abstraktnímu vyrazu. Poznamenal podstatně zejména vývoj malířství a sochařství. Tendence k abstraktivismu se prosazovala mj. v expresionismu, fauvismu [fóvismu], futurismu nebo kubismu.

Vznik a. u. je spjat s nefigurativním, **abstraktním malířstvím**, jehož počátky se datují do období kolem r. 1910, a je spojen se jmény Vasilij **Kandinskij** (1866-1944, viz expresionismus), Piet **Mondrian** (1872-1944, obraz **Kompozice č. 6**, 1914, viz De Stijl [de stél]), Kazimír **Malevič** (1878-1935, obraz **Černý čtverec na bílém pozadí**, 1913) a František **Kupka** (1871-1957, obraz **Dvoubarevná fuga**, 1912).

Velmi zajímavé osudy má **abstraktní sochařství**. K jeho průkopníkům patřili Rumun **Constantin Brancusi** ([konstantin brankuš], 1876-1957) a Američan ukrajinského původu **Alexander Archipenko** (1887-1964). Abstraktivismem, který charakterizoval pravěké umění, se inspiroval nejvýznamnější sochař 20. stol. **Henry Moore** ([múr], 1898-1986).

A. u. našlo vyhraněnou podobu v architektuře (viz konstruktivismus) a v rámci literatury v **čisté poezii**, která navazovala na tzv. absolutní poezii, která se stala ideálem **prokletých básníků**. S pojetím **abstraktní poezie** a **abstraktního filmu** přišel dadaismus a surrealismus. Rozvoj a. u. nastává po r. 1945 v rámci směrů a proudů jako **abstraktní expresionismus**, **tachismus** (**tašismus**), **informel** („informální umění“), op art apod..

Dadaismus (dada)

je nejoriginálnější, vnitřně velmi členité, programově rozporné a od svého vzniku mezinárodní avantgardní um. hnutí, které spíše než jednotný um. program charakterizovaly jisté společné názory na umění a život. D. vznikl za 1. svět. války v r. 1916 v Curychu, kam **Hugo Ball** (1886-1927) pozval mladé umělce z celé Evropy; jeho konec samotní zakladatelé d. datují do r. 1922, kdy se v Paříži začínal z dadaistického hnutí, jehož stoupenci byli mladí literáti - **Louis Aragon** [lui aragon], **André Breton**, **Paul Eluard** [pól eliár], **Philippe Soupault** [filip supól], rodit surrealismus.

D. inspiroval a prosazoval se v tvorbě jednotlivých autorů také po r. 1922. D. oživovaný po 2. svět. válce získal označení **neodadaismus**. Projevem neodadaistické aktivity byl pop art a happening [hopenink], které kombinují prvky a postupy divadelního, výtvarného a hudebního umění.

Nejvýznamnějšími zakládajícími členy curyšského d. byli (vedle něm. výtvarníka, básníka a spisovatele **H. Balla**, který otevřel **Cabaret Voltaire** [kabare voltér], kde dadaisté poprvé společně vystoupili na veřejnosti, a který založil časopis stejného názvu) básník a výtvarník narozený v Štrasburku **Hans Arp** (1887-1966) a franc. písař **Rumun Tristan Tzara** ([cara], 1896-1963), který se několikrát pokusil zformulovat program d.

Druhým významným centrem dadaistické aktivity se stal v r. 1917 New York, kde byli jeho hlavními osobnostmi výtvarníci - Francouz **Marcel Duchamp** ([marsel dyšám], 1887-1968), Američan **Man Ray** ([men rej], 1890-1976) a Pařížan španěl. původu **Francis Picabia** ([pikabija], 1879-1953).

D. se stal synonymem pro um. tvorbu příslušníků dadaistického hnutí. Náhoda tvořila - spolu se spontánností, nonsensem (= nesmyslem), mystifikací (= úmyslné klamání, šíření nepravdivých informací) a černým humorem, jejichž cílem je snaha provokovat a šokovat - základní tvůrčí princip **dadaistického umění**. Pro tento typ umění je dále charakteristický odpor vůči civilizaci, která zabíjí umění, a jejím tradicím spoutávajícím člověka (viz antitradicionalismus). Tento odpor získával nejčastěji podobu destrukce (= ničení) namířené proti tradičnímu vkusu a společenským zvyklostem.

Dadaisté překračovali a rušili ustálené hranice mezi um. druhy a žánry i mezi uměním a životem. Vytvářeli originální žánry a metody a objevovali zcela nové druhy umění. Položili mj. základy **experimentální poezie** (viz konkrétní poezie).

Dadaisté jako první objevili **automatické texty**, které využil a v pojetí tzv. **psychického automatismu** rozpracoval surrealismus, a také metodu lit. i výtvarné **koláže** (= technika založená na kombinování textů a lepení výstřížků, nálepek a rozmanitých materiálů) a různé typy fotomontáží a fotografických technik. Pracovali s netradičními materiály, které včleňovali do obrazů a plastik. Vytvořili **abstraktní film** (první z nich, **Rhythmus 21**, natočil v r. 1921 jeden ze zakladatelů curyšského d., Němec Hans Richter, 1889-1976), objevili metodu **simultánní básně**, kterou v zavedeném pořadí psalo postupně několik autorů a kterou také tito autoři při veřejných produkcích společně recitovali.

Představitel newyorského d. malíř a sochař M. Duchamp vystavil jako um. dílo kolo od bicyklu namontované na židličku, a tím vytvořil nový typ um. objektů: **ready-mades** ([redy mejdz] angl. = hotové, vyrobené předměty). Vůdčí osobnost kolínského d. něm. malíř Max Ernst (1891-1976) přišel s metodou **frotáže**, totiž s nápadem otiskovat do různých materiálů barvou natřené poškrabané anebo reliéfní plochy různých předmětů. Všestranně nadaný Němec Kurt Schwitters ([švitrs], 1887-1948), který se uplatnil stejně v literatuře jako ve výtvarném umění, vytvořil **fonetickou sonátu** (něm. Ursonate), která se stala klasickým dílem abstraktního umění používajícím jako stavebního materiálu zvuky, a nikoli slova jazyka.

V č. prostředí se dadaistické prvky a postupy projeví v tvůrčí, na dadaistickém hnutí nezávislé aktivitě Jaroslava Haška (1883-1923). D. zde měl dále vliv např. na poetismus, který ovšem zjemnil dadaistickou poetiku recesní hravostí. Tradice d. zprostředkované poetismem ovlivnily č. písňovou tvorbu, v níž se uplatnil nonsense a černý humor (Jiří Voskovec, Jan Werich, Jiří Suchý, Ivan Mládek, Jan Vodňanský).

De Stijl [de stél]

je avantgardní skupina a hnutí, které vzniklo kolem holandského časopisu **De Stijl**, založeného v r. 1917 (první manifest je z r. 1918). Představitelé tohoto hnutí se (spolu s franc. architektem **Le Corbusierem** [l korbisjérem] a představiteli Bauhausu) významně podíleli na vzniku funkcionalismu, který se stal nejvýznamnějším architektonickým směrem avangardy a synonymem moderní architektury. Teoretickým mluvčím skupiny, který často přehodnocoval své názory, byl Theo van **Doesburg** ([fan dúbzbrch, 1883-1931); významná je zejména jeho studie **Kontra-konstrukce** (1923).

Podstatný je přínos spoluzakladatele časopisu De Stijl, malíře Pieta **Mondriana** (1872-1944), který zasáhl do vývoje abstraktního umění propagací tzv. **neoplasticismu**. K vrcholům architektonické tvorby tohoto hnutí (mluví se také o „neoplasticistické architektuře“) patří **vila Truus Schröderové-Schröderové v Utrechtu** ([šrederové], 1924, architekt Gerrit Thomas **Rietveld** [rítfeld], 1888-1964) nebo **kolonie dělnických domů v Hoek van Holland** ([huk fan holant], v Holandsku, 1924, architekt Jacobus Johannes Pieter **Oud**, [jakobus], 1890-1963).

Funkcionalismus a architektura 20. století

Funkcionalismus je program, na kterém se od poloviny dvacátých let 20. stol. začali sjednocovat svět. moderní architekti a který se stal synonymem pro moderní architekturu.

F. je dále nejvýznamnější architektonický směr (mezinárodní styl) vytvořený meziválečnou avantgardou. Na jeho vzniku mělo nemalý podíl hnutí kolem časopisu De Stijl [de stél], instituce Bauhausu, ruský konstruktivismus a tvorba největšího architekta 20. stol. **Le Corbusiera** ([le korbisjéra], 1887-1965), který v r. 1927 - tedy v době, kdy f. dospěl do stadia realizací architektonických návrhů - formuloval jeho manifest, anebo lépe, programovou orientaci.

F. vychází z názoru, že forma následuje funkci (forma je na funkci závislá) a že krása vyplývá z donalého zvládnutí funkcí, které má „stavba“ plnit. Podle Le Corbusiera „dům je stroj na bydlení“. Základními stavebními materiály architektů funkcionalistického zaměření byly železobeton, ocel a sklo. F. novým způsobem řešil plány přestavby starých městských čtvrtí, sídlišť, komunikací. Principy f. se uplatnily také v oblasti řešení interiéru a bytové kultury. Středisky funkcionalistické aktivity se stalo Holandsko, Německo a Československo (viz český funkcionalismus).

K vrcholným stavbám f. patří **budova Bauhausu v Dessavě** (1925-1926, Walter Gropius), **Tugendhatova vila v Brně** (1930, Ludwig Mies van der Rohe [mís fan der roe]), **palác Centrosojuzu v Moskvě** (1928-1934, Le Corbusier a Pierre Jeanneret [píjér žanere]).

Český funkcionalismus

Český funkcionalismus představuje významný projev nadnárodního směru moderní architektury - funkcionalismu. **Česká funkcionalistická škola** přijala principy jednoho ze zakladatelů funkcionalismu Le Corbusiera ([le korbisjéra], 1876-1965) již v druhé polovině dvacátých let 20. stol. Pokrokoví architekti se soustřeďovali v „Klubu architektů“ v Praze a v Uměleckém svazu Devětsil, který měl svou sekci architektů. Na teoretickém rozpracování č. f. se podílel mj. teoretik umění Karel Teige ([tajge], 1900-1951), který přednášel v Bauhausu.

K významným dílům č. f. v Praze patří **veletržní palác** (1925-1928, Bohuslav Fuchs, 1895-1972, Oldřich Tyl, 1883-1939), **obchodní dům Bílá labuť** (1937-1939, Josef Hrubý, nar. 1906, Josef Kittrich, 1901-1968), **kostel sv. Václava v Praze Vršovicích** (1928, Josef Gočár, 1880-1945), v Brně díla B. Fuchse - **hotel Avion** (1927-1928), **kolonie rodinných domků Nový dům** (1927-1928) a **lázně v Zábřdovicích** (1931-1932). Funkcionalistické principy byly dodržovány při výstavbě nového průmyslového města Zlína.

Poetismus

Poetismus je jediný avantgardní, mezinárodně uznávaný um. směr č. původu, kterému dali název a programovou základnu v Praze v r. 1924 Karel Teige ([tajge], 1900-1951) a Vítězslav Nezval (1900-1958). Tato koncepce umění byla reakcí na úzce vymežované proletářské umění a prosazovala se ve všech druzích umění.

P. vznikl jako reakce na romantický sloh, tradicionalismus č. umění 19. a počátku 20. stol. a na proletářské umění, které se v té době stalo programovou základnou Uměleckého svazu Devětsil. Inspirován byl hravostí dadaismu. K prvním um. projevům rodícího se p. patří Nezvalova báseň **Podivuhodný kouzelník** (1922), sbírka Jaroslava Seiferta (1901-1986) **Samá láska** (1923) a experimentální próza Vladislava Vančury (1891-1942) **Amazonský proud** (1923). Prvním manifestem tohoto směru byla Teigova stať **Poetismus** a Nezvalova stať **Papoušek na motocyklu čili O řemesle básnickém** uveřejněné v červnu 1924 v časopise Host.

Podle Teiga p. není um. směrem v tradičním slova smyslu, ale životním stylem, uměním bavit se a žít: „Je vznešenou výchovou. Dráždídem života. Ventiluje deprese, starosti, Dráždídem života. Ventiluje deprese, starosti, rozmrzelost. Je duchovní a morální hygienou.“ Podle V. Nezvala „hlavním účelem básně je býti básní, hrou obrazotvornosti, květem koruny života“. Ne zcela ústrojně s tímto pojetím umění souvisel Teigův konstruktivismus, který měl poskytnout jednostranně se orientujícímu p. filozofickou oporu.

Základem poetistické tvůrčí metody je hra, rozumem nekontrolovaná posloupnost volných asociací, tak jak ji ve velmi čisté podobě předvedl V. Nezval v cyklu **Abeceda**, zařazeném do sbírky **Pantomima** (1924). Spontánní fantazie, jejímž produktem jsou neobvyklé básn. obrazy, se v p. staví proti rozumu, logice a ideologickým tezím starého umění. Rozpustilá hravost, sklon k zlehčování a parodiím, exotika, cestování, oblíba lidové zábavy (cirkus, klauni, akrobati, filmová groteska) a okouzlení naivním uměním (viz inzitní umění) a jazzem [džezem] charakterizovaly námětově a postojově svět poetistického umění. Snad nejuplněji a nejpůvabněji jej zachytila Seifertova básn. sbírka **Na vlnách TŠF** (1925), s nápaditou obálkou a grafickou úpravou K. Teiga, a Vančurova novela **Rozmarné léto** (1926).

Rané poetistické manifesty stroze odlišovaly revoluční ideologii (viz konstruktivismus), k níž se jinak hlásily jako k filozofickému východisku, a tvorbu zbavenou revoluční služebnosti, čili „čistou poezií“ chápanou jako zábavu a relaxaci. Zcela odlišná východiska i cíle měla Bremondova koncepce čisté poezie orientující se na vnitřní, duchovní svět.

Za vrcholná díla p., ve kterých se (při zachování základní poetické orientace) již objevují vážná témata, jsou pokládány básn. skladby V. Nezvala (*Akrobat*, 1927, *Edison*, 1928) a Konstantina Biebla (*Nový Ikaros*, 1929).

P. se uplatnil především v poezii; za poetické byly považovány také básn. prvotiny Františka Halase, Viléma Závady a Vladimíra Holana, tedy autorů, jejichž tvorba se ubírala jiným směrem než hravý p. (viz mezigenerace). V poetické próze vynikli dále Karel Konrád a Karel Schulz [šulc], v divadelní tvorbě V. Nezval (*Depeše na kolečkách*, 1926), V. Vančura (*Učitel a žák*, 1927) a autorská a herecká dvojice Jiří Voskovec a Jan Werich (*Vest Pocket Revue* [pokit reví], 1927). P. byli ovlivněni avantgardní režiséři Jindřich Honzl, Jiří Frejka a Emil František Burian.

Ve výtvarném umění (malířství, koláže, knižní ilustrace, typografie, karikatura) poetickou tvorbu reprezentovali Jindřich Štyrský, Toyen [tuajen], František Muzika, K. Teige, Adolf Hoffmeister [hofmajstr], v hudbě a písňové tvorbě Jaroslav Ježek, E. F. Burian, J. Voskovec a J. Werich.

Přechodem K. Teigeho a V. Nezvala k surrealismu na počátku třicátých let se poetické období uzavírá. Tato koncepce, která zprostředkovala č. prostředí hravost i nonsens (= nesmysl), nicméně ovlivnila také v následujících obdobích především č. divadelní, písňovou i lit. tvorbu (Jiří Suchý, Jiří Šlitr, Bohumil Hrabal, Ivan Vyskočil, Ivan Mládek, Jan Vodňanský).

Surrealismus

Surrealismus je vlivný avantgardní um. směr a na něm založené hnutí, za jehož první um. projev je pokládána próza *Magnetická pole* (1920) Andrého Bretona (1896-1966) a Philippa Soupaulta ([filipa supóta], nar. 1897) a jehož manifest formuloval v r. 1924 v Paříži A. Breton. S. vznikl v Paříži poté, co se skupina mladých literátů, k nimž patřil Louis Aragon ([lui], 1897-1982), Paul Eluard ([pól elyjár], 1895-1952), Benjamin Péret ([benžamen pére], 1899-1959), rozešla s dadaismem Tristana Tzary [cari]. Také mnozí výtvarníci (i sám T. Tzara) postupně přešli z dadaistických pozic k s.

Surrealistické hnutí se brzy rozšířilo do mnoha dalších zemí. Řada autorů je od konce dvacátých let naopak opouští. S. představuje jediný z avantgardních směrů, který je - zejména díky výtvarníkům - dosud nejen inspirativní, ale i živý.

S. spojuje s dadaismem nejen rys. Pro oba směry je charakteristický odpor ke konvencím a nedůvěra k rozumu. S. teoreticky úspěšně rozpracoval svou tvůrčí metodu - **metodu psychického automatismu** (odtud název **automatické texty**), která odstranila diktát myšlení z procesu tvorby. I v tomto případě s. vznikl v návaznosti na dadaistickou metodu „automatického psaní“, inspiroval se ovšem především psychoanalýzou Sigmunda Freuda [zigmunda frojda], vyloženou zejména v jeho dílech *Výklad snů* (1900) a *Úvod do psychoanalýzy* (1910). Psychický automatismus, který je uváděn v činnost snem, halucinací nebo delíriem, pomáhá surrealismu překonat cenzuru morálky a stát se tak skutečnou revoltou ducha.

S. považoval za své předchůdce franc. literáty Guillaumea Apollinaira [gijoma apolinéra], Alfreda Jarryho [žaryho], Lautréamonta [lótreamona] a ital. malíře Giorgia de Chirica ([džordža de kíríka], 1888-1978), pokládaného za tvůrce tzv. **metafyzické malby**, snových, tajemných exteriérů s renesančními stavbami, antickými sochami, umělými manekýny a vědeckými modely.

Klasickým surrealistickým dílem je Bretonova próza *Nadja* ([nadža], 1928), vrcholným pak Eluardova sbírka intimní lyriky *Veřejná růže* (1934). K představitelům franc. lit. s. dále patří Robert Desnos ([robér desno], 1900-1945), surrealistickou minulost měl - zřejmě nejčtenější moderní svět. básník - Jacques Prévert ([žak prévér], 1900-1947) a experimentátor velkého žánrového rozpětí Raymond Queneau ([rémon kenó], 1903-1976).

Z výtvarníků od dadaismu k s. přešel Němec Max Ernst (1891-1976, obraz *Král Ubu*, 1924) a na čas Hans Arp (1887-1967), který se narodil v německo-franc. Štrasburku a prosadil se také jako básník, a malíř francouzsko-kubánského původu Francis Picabia ([fransis pikabija], 1879-1953).

Do vývoje s. podstatným způsobem zasáhli španěl. malíři Juan **Miró** ([chuan], 1893-1983, obraz **Harlekýnův karneval**, 1924-1925), který hledal - inspirován pravěkou malbou - prapůvodní řeč předmětů a výtvarných znaků, a Salvádor **Dalí** (1904-1989, obrazy **Rozplývající se čas**, 1931, **Hořící žirafa**, 1935), jehož autorský styl založený na exhibicionismu, kompoziční vynalézavosti a iluzionisticky dokonalé technice (viz iluzionismus) se stal synonymem s.

Významnými reprezentanty surrealistického malířství dále byli Belgičané - mistr paradoxu a absurdity René **Magritte** ([magrit], 1898-1967, obraz **Zlověstné počasí**, 1928) a od poloviny třicátých let Paul **Delvaux** ([pól delvó], nar. 1893, obraz **Pygmalion**, 1939), autor snových obrazů s nahými ženskými postavami, sochami, kostrami a muži oblečenými do černých obleků; perspektivní pozadí k těmto „postavám“ tvořila po vzoru **metafyzické malby** architektura a univerzální krajina. Do vývoje výtvarného s. zasáhli franc. malíř Yves **Tanguy** ([iv tangi], 1900-1955) a Američan arménskému původu Arshile **Gorky** ([aršil], 1905-1948).

Tvůrcem nejvýznamějšího surrealistického filmu, na němž se podílel také S. **Dalí**, se stal Luis **Buñuel** ([buñuel], **Andaluský pes**, 1928).

Česká Surrealistická skupina

V r. 1929 vydává A. **Breton Druhý manifest surrealismu**, ve kterém se hlásí „k principu historického materialismu“ a dává se do služeb revoluce jakožto cesty k svobodě a sociální spravedlnosti. Surrealisté se zapojují do různých revolučních organizací a levicových politických stran, včetně komunistické. Tento obrat byl také jedním z důvodů, který vedl k založení Surrealistické skupiny v ČSR.

Výhrady franc. i č. surrealistů vůči sovětské praxi a zejména moskevským procesům z druhé poloviny třicátých let změnilы poslěze ideovou orientaci hnutí. Na počátku čtyřicátých let vznikl slov. nadrealismus, mladí výtvarníci založili v době něm. okupace Skupinu Ra.

Česká Surrealistická skupina je první č. organizační základna, která přijala program v té době již světově proslulého surrealismu. Manifest **Surrealismus v ČSR** (1934), jehož autorem je Vítězslav **Nezval** (1900-1958), podepsali např. básník Konstantin **Biebl** (1898-1951), malíři Jindřich **Štýrský** (1899-1942) a **Toyen** ([tuajén], 1902-1980), sochař Vincenc **Makovský** (1900-1966), divadelní režisér Jindřich **Honzl** (1894-1953), hudební skladatel Jaroslav **Ježek** (1906-1942) a psycholog a sexuolog Bohuslav **Brouk** (1912-1978). K nejvýznamnějším členům S. s., která byla ustanovena v Praze, patřil Karel **Teige** ([tajge], 1900-1951).

Levicově orientovaní tvůrci a programoví mluvčí poetismu V. **Nezval** a K. **Teige** se s franc. surrealismem sblížili po vydání **Bretonova Druhého manifestu surrealismu** (1929), ve kterém se proklamuje příklon k principům historického materialismu a vůle „konat plně svou revoluční povinnost“. Poté, co V. **Nezval** ohlašuje rozpuštění skupiny (1938), dochází postupně k omezení jejího veřejného působení, ale nikoli k jejímu zániku. K nejdůležitějším lit. dílům členů S. s. patří Nezvalova kniha **Žena v množném čísle** (1936) a jeho básn. sbírky **Praha s prsty deště** (1936) a **Absolutní hrobař** (1937).

Český surrealismus

Český surrealismus je č. avantgardní um. hnutí navazující na franc. surrealismus, které působí na č. kulturu zejména od r. 1934, kdy Vítězslav **Nezval** (1900-1958) založil Surrealistickou skupinu, až do dneška. Vůdčí osobou tohoto hnutí byl až do své smrti Karel **Teige** ([tajge], 1900-1951). V době něm. okupace vznikla básnicko-výtvarnická Skupina Ra, která se hlásila k surrealistickému hnutí, ale která hledala a vytvářela nové tvůrčí postupy a tradice. Svědectvím surrealistické aktivity v tomto druhém období se stal sborník **Surrealistické východisko 1938-1968** (1969) a časopis sborníkového typu **Analogon** (1969, 1. číslo; 1990, 2. a 3. č.; na r. 1993 bylo ohlášeno 10.-14. č.).

Č. s. je rovněž směr uplatňující se ve vývoji č. umění v období české meziválečné avantgardy i v obdobích následujících. Za jeho předchůdce v literatuře jsou považováni Karel Hynek Mácha (*Poutí krkonošská*, napsána 1833-1834), Ladislav Klíma, Josef Čapek (*Lelio*, 1917), Jiří Mahen (*Měsíc*, 1920) a Richard Weiner [vajner]. Literaturu v době vzniku č. surrealistického hnutí představovaly básn. práce V. Nezvala (*Žena v množném čísle*, 1936, *Praha s prsty deště*, 1936, *Absolutní hrobař*, 1937), za okupace a v raném poválečném období tvorba členů Skupiny Ra, zejména Ludvíka Kundery (nar. 1920). Poetikou surrealismu byla v době okupace ovlivněna např. básn. tvorba Jiřího Koláře (nar. 1914), který se později uplatnil především jako výtvarník, dlouhodobý vliv měla na tvorbu básníka Oldřicha Wenzla ([vencla], 1921-1969). V době svého vzniku nebylo možné vydat surrealistickou lit. tvorbu Karla Hynka (1925-1953) a Zbyňka Havlíčka (1922-1969). Surrealismus zasáhl také experimentujícího básníka a výtvarníka Ladislava Nováka (nar. 1925). V současné době se k tomuto směru ve své básn. tvorbě hlásí např. Petr Král (1941).

Č. s. našel dále své uplatnění zejména ve výtvarném umění. Zde také dosáhl nejvýraznějších úspěchů. Jeho reprezentanty se stali zejména v reliéfní tvorbě Vincent Makovský (1900-1966), v malířství Josef Šíma (1891-1971, obraz *Revoluce ve Španělsku I*, 1937), Jindřich Štyrský (1899-1942, obraz *Musa somnambula*, 1937), Toyen [tuajen], 1902-1980, vl. jménem Marie Čermínová), členové Skupiny Ra - Václav Tikal (1906-1965), Bohdan Lacina (1912-1971), Václav Zykmond (1914-1984) a Josef Istler (nar. 1919), a dále křesťansky orientovaný Mikuláš Medek (1926-1974). Č. s. zaujal mj. také specifickými výtvarnými technikami, hlavně kolážemi, kterým se věnoval také teoretik K. Teige.

Pro č. s. - ostatně jako pro celý surrealismus - je charakteristické těsné propojení lit. a výtvarné tvorby. Mnozí z jmenovaných autorů se uplatnili v obou těchto oblastech. To platí také pro Jindřicha Heislera ([hajslera], 1914-1953), který spolupracoval s pražskou Surrealistickou skupinou od r. 1939, zejména s J. Štyrským a Toyen na cyklech fotografií a kreseb, psal poezii a navíc nedlouho před svou smrtí vytvořil v Paříži několik krátkometrážních surrealistických filmů.

13.2. Umělecké poudy a směry druhé poloviny 20. století

Konkrétní poezie

Konkrétní poezie je souhrnné označení pro moderní, vnitřně bohatě členěnou **experimentální poezii** (tohoto termínu se užívá místo termínu k. p.), která se ocitá na hranicích lit., výtvarného, hudebního nebo dramatického umění, anebo zcela mimo oblast literatury. Předchůdcem k. p. je zejména básník **Christian Morgenstern** ([morgnštern], 1871-1919). S různými koncepcemi k. u. přicházely avantgardní směry, především abstraktní umění, futurismus, poetismus, surrealismus [sirealizmus], zcela mimořádný význam pro rozvoj k. p. měl dadaismus.

K. p. se nejčastěji dělí na různé jednotlivé druhy podle „konkrétního“ materiálu, s nímž pracuje:

A/ **Ve vizuální poezii** jsou to slova tvořící **ideogramy** (viz kubismus), písmena (srov. lettrismus), různé symboly, ale i jiné vizuální stavební prvky, které se stávají prostředkem výtvarného vyjádření.

B/ **Fónická (audiální, akustická) poezie** pracuje se zvuky, ať již hlasového či jiného původu.

Jindy se k. p. dělí dále podle charakteristických postupů, které používá:

C/ **Komputerová poezie** vzniká zadáním slovníku a gramatiky jako komputerového programu schopného generovat (= vytvářet) texty.

D/ Základem **permutační poezie** je kombinatorika libovolných prvků, které si autor zvolil za materiálové východisko tvorby.

Do oblasti k. p. bývá zahrnována také:

E/ **konkrétní poezie** v užším slova smyslu, tvořící um. dílo uspořádáním prostorových předmětů,

F/ anebo **kinetická poezie**, u níž jsou navíc tyto předměty uváděny do pohybu. V všech těchto případech se již k. p. dostává zcela mimo tradiční lit. umění.

Pop art (psáno též „Pop-Art“; z angl. „popular art“ [popjurl árt] = populární, masové umění)

Pop art vznikl v USA na přelomu padesátých a šedesátých let 20. stol. z neodadaistického umění (či jako jeho projev) zaměřujícího se na velkoměstskou industriální kulturu (viz dadaismus) a ve Velké Británii v oblasti reklamy, triviálních časopisů (viz triviální literatura) a ilustrací k science fiction [sajens fikšn]. Představuje konzumní masmediální (masmédia = masové sdělovací prostředky) umění, specifickou podobu „městského folklóru“, vyznačujícího se antitradicionalismem a a snahou setřít rozdíly mezi vysokým a nízkým uměním. Výrazně se uplatnil v reklamě, obalovém designu (konzervy) nebo kreslených seriálech (= comics [komiks]) s dobrodružnými, fantastickými, zábavnými náměty.

Charakteristickými prostředky p. a. je užívání kombinovaných materiálů a technik (fotografických, malířských i sochařských), záliba v ostrých barvách užívaných moderní neonovou reklamou. Jako umění jsou představovány portréty převzaté z reklamních plakátů, nálepky na konzervy, barevně retušované fotografie, jejich **koláže** (= slepené výstřižky, původně zejména z novin, časopisů a nálepek), **asambláže** (= seskupování různých materiálů a předmětů do rámce jednoho obvykle trojrozměrného díla).

Jedním z prvních projevů p. a., spjatého s happeningem [hepeningem], byla tvorba amer. umělce Roberta **Rauschenberga** ([raušnberga], nar. 1925) z poloviny 50. let, která se inspirovala mj. díly Man **Raye** [men reje] a Marcela **Duchampa** [marsela dyšampa]. Jeden z jeho vystavených exponátů, nazvaný **Odaliska** (= harémová služebnice, 1955-1958), představovala dřevěná bedna polepená novinovými výstřižky, která stála na nožce zabořené do polštáře a na níž stála bílá slepice.

Z amer. umělců do vývoje tohoto směru zasáhl např. Jim **Dine** [džim dajn], nar. 1935), Roy **Lichtenberg** ([roj liktnberg], nar. 1923), Claes **Oldenburg** ([klejs ouldnberg], nar. 1929), Tom **Wesslmann** ([veslmen], nar. 1929) nebo George **Segal** ([džordž sigl], nar. 1924), který lidské postavy provedené

ze sádry a obvazů začleňoval do běžných denních reálií (plastika **Řidič autobusu**, 1962). Slavným módním autorem se stal Andy **Warhol** ([endy vorhol], 1928-1987), kombinující fotografii (často slavných osobností - **Elvis Presley** [presli], **Marilyn Monroe** [marilin monrou], **Elisabeth Taylorová** [elizabes tejlorová], **Mao Ce-tung**) a různé malířské techniky. Tvorba A. Warhola představuje přechod od p. a. k postmodernistickým konceptům umění.

Z angl. umělců do vývoje p. a. zasáhli Richard **Hamilton** ([ričrd hemiltn], nar. 1922), David **Hockney** ([dejvid hokny], nar. 1937) anebo Allen **Jones** ([elen džounz], nar. 1937).

Op art (z angl. „optical art“ [optickl árt] = optické, vizuální umění)

Op art je směr moderního umění, který programuje um. dílo jako geometrickou, optickou strukturu, a to v době před vznikem počítačů a počítačové grafiky. Využívá optické efekty a klamy, vytváří iluze pohybu a zrcadlení. První díla této orientace vznikají ve dvacátých letech 20. stol., přičemž jeho vznik, vývoj a rozvoj spadá do souvislostí s kinetickým uměním. Od šedesátých let ovlivňuje průmyslový design [dyzjn] a oblast reklamy.

Hlavním představitelem o. a. je Maďar Victor **Vasarely** ([viktor], 1908-???) , který žije od r. 1930 v Paříži.

Kinetické umění

Kinetické umění je druhem moderního umění, jehož podstatou je, že prezentace kinetického díla předpokládá pohyb celého objektu anebo jeho částí. Jako samostatný druh umění bylo k. u. vnímáno od šedesátých let 20. stol. Vyvíjí se souběžně s op artem, jehož principy přejímá. Součástí k. u. je tzv. kinetická poezie (viz konkrétní poezie).

Za předchůdce k. u. je pokládáno slavné **Duchampovo** ([dyšámpovo], readymades [redy mejds]) přední kolo biciklu s vidlicí, připevněné na židli (1913). Ve dvacátých letech vytváří pohyblivé um. objekty László **Moholy-Nagy** ([láslo mohoj nat'], 1895-1946).

Nejoriginálnějším tvůrcem k. u. se stal Američan Alexander **Calder** ([kaldr], 1898-1976), který se proslavil „mobily“ (na tomto druhu děl pracuje od r. 1945). Jde o závěsné objekty na složitém souboru nestejně dlouhých, vyvážených ramen, které se pohybují při sebemenší cirkulaci vzduchu.

Land art ([lend árt] = umění krajiny)

Land art je proud moderního umění, který si za předmět své kreativity zvolil krajinu. Vlastním materiálem a produktem um. tvorby tohoto typu se stala příroda. L. a. vnáší do člověkem neobývané, prázdné, „mlčenlivé“ přírody lidské prvky a principy, např. geometrické útvary – linie, spirály a jiné typy formací (vytvářených kupř. z kamenů na svahu hory, v pobřežních vodách moře apod.).

Za přední představitele l. a. jsou pokládáni Walter **De Maria** (nar. 1935), Robert **Smithson** (nar. 1938-1973) nebo Richard **Long** (nar. 1945).

13.3. Základní orientace výtvarného umění po roce 1945

Základní tendenci výtvarného umění daného období představuje **abstraktní umění**. K této orientaci se hlásí namnoze protichůdné směry a proudy jako **abstraktní expresionismus**, **Action Painting** [ekšn pejntink], **Informel**, **Op Art**, **Minimal art**.

Protichůdnou tendencí výtvarného umění daného období byly různé formy realismu, které navazovaly na realistické tendence, projevující se v první polovině 20. stol. (proletářské umění, Nová věcnost, magický realismus, socialistický realismus, mexický realismus). Po r. 1945 jako směr či proud dále existuje **socialistický realismus**, existují skupiny sociálně orientovaných realistů a rozvíjí se pojetí tzv. **magického realismu**. Nově vznikají seskupení, která jsou označována ve Francii jako **nový realismus / noví realisté** (Nouveau Réalisme [nuvó reasлизм] / Nouveaux Réalistes [nuvó reaslist]; nejznámější z nich jsou Francouz François **Dufrené** [francua dyfren], nar. 1930, a Bulhar Javacheff **Christo**, nar. 1935). Tentýž název je užíván také v amer. kulturní oblasti (New Realists [ňjú]) a to pro tvůrce **pop artu**, který má charakter stylizovaného figurálního umění.

Krajní formou realistického pojetí umění se stal **hyperrealismus**, směr či proud, který usiloval o vytvoření iluze reality v sochařství (Duane **Hanson** [djuen hensn], nar. 1925; John **De Andrea** [džon d endea], nar. 1941) a iluze fotografického záznamu reality v malířství (Philip **Pearlstein** [filip prlstajn], nar. 1924; Chuck **Close** [čak klouz], nar. 1940).

Abstraktní expresionismus

Abstraktní expresionismus je pokládán za první mezinárodní výtvarný um. proud po r. 1945, který se inspiroval surrealistickým psychickým automatismem a který vznikl v USA. Jeho klasickými představiteli se stali Mark **Rothko** (1903-1970), Willem **De Kooning** (1904-19???) , Frank **Stella** (nar. 1936).

Ke klíčovým postavám tohoto proudu patří Jackson **Pollock** (1912-1956), který je pokládán za tvůrce metody **Action / Drip Painting** [ekšn pejntink], a Franz **Kline** (zemř. 1962).

Stylově blízko k abstraktnímu expresionismu má **tašismus / tachismus** (taché [tašé] = franc. skvrna), tzn. ty výtvarné projevy, které jako základ abstraktního výtvarného projevu chápou „skvrny“.

Informel

Informel je evropský proud moderního výtvarného umění podobný americkému **Action Painting**, jehož hlavním rysem byla absence tradičně pojatých forem. Nejznámějším malířem dané orientace je Jean **Dubuffet** ([žán dybife], 1901-???)

Minimal art

Minimal art je prostorové umění, které vzniklo v šedesátých letech 20. stol. jako reakce na citový a vyhraněně individualistický **abstraktní expresionismus** i na formálně líbivý, dokonalý, ale co do výrazových prostředků chudý **pop art**. Charakteristickými rysy m. a. je naopak snaha o odosobnění procesu tvorby, o odstanění symboliky, metaforiky a iluzivnosti, tzn. o minimalizaci formy i obsahu. V m. u. se uplatňuje princip opakování jednoduchých základní prvků (sériovost) – Sol **LeWitt** (nar. 1928), Donald **Judd** (nar. 1928), Carl **André** (nar. 1935), Robert **Morris** (nar. 1931).

Akční umění

Akční umění je netradiční druh umění, které se plně rozvinulo až v druhé polovině 20. stol. Jejím charakteristickým rysem je, že proces tvorby uměleckého díla je zároveň součástí konzumace umělec-

kého díla. A. u. vzniká na hranici mezi uměním a životem. Spojuje naprogramovanou divadelní akci, improvizaci, praktiky společenských her/rituálů a autorský proces tvorby díla.

A. u. se ubírá v zásadě dvěma směry. První z nich předpokládá proměnu účastníka akce v herce a spoluvůrce akce (**happening**), druhý z nich naopak přítomnost diváka v **průběhu** vlastního vytváření díla, díla vznikajícího v akci (**performance** = představení; hlavní představitelé **Gilbert&George**). Na pomezí a. u. se ocitá tzv. **Action Painting** ([ekšn pejtink], = akční malba), **Body Art** a **Living Theatre**.

Happening [hepenik]

Happening je netradiční, nejazyková, často spontánní a svým provedením provokující kolektivní um. činnost na pomezí divadelní akce a výtvarného umění, která je současně um. dílem, jak to vyjadřuje něm. název **akční umění** (Aktionskunst [akcijonkunst]). Navazuje na činnost dadaistů a neodadaistů (viz dadaismus), zčásti i na surrealistické [sirealistické] aktivity (viz surrealismus). Jde o moderní umění, vzniklé na hranici mezi uměním a životem. H. je obvykle organizován konkrétními osobami – autory scénáře a jeho tvůrci jsou ovšem všichni účastníci akce, která se může konat kdekoli a kdykoli a která nutně nepředpokládá přítomnost diváků. H. může být i neplánovaný, nelze jej nacvičovat ani opakovat. Každý h. je unikátní událostí.

První happenings se uskutečnily na konci padesátých let. Jejich iniciátory a nejvýznačnějšími představiteli jsou Američané – výtvarník Alan **Kaprow** ([elen keprou], nar. 1927) a hudebník John **Cage** [džon kejdž], nar. 1912), dále výtvarníci, kteří se podíleli mj. na vzniku pop artu – Jim **Dine** ([džim dajn], nar. 1935), Claes **Oldenburg** ([klejs ouldnberg], nar. 1929) a George **Segal** ([džordž sígl], nar. 1924). V Čechách je jeho představitelem Milan **Knižák** (nar. 1940).

Teoretikem h. jako hnutí, které propagovalo „akční umění“, se stal A. **Kaprow**.

14. Postmoderna a postmodernismus

Postmoderna je podle mínění jeho teoretiků (1.) závěrečná etapa vývoje moderního umění, anebo (2.) začátek nové (dosud plně nerozvinuté) etapy v dějinách umění, která vyrůstá z pojetí kultury, poznání a světa vytvořeného **postmodernismem** jako kulturním proudem a hnutím, které se objevuje již na konci čtyřicátých let 20. stol., avšak obecněji začíná být přijímáno až od počátku sedmdesátých let.

Postmodernismus se jako nejednou rozporné a protichůdné hnutí směřuje k novému, členitému pojetí kultury, poznání a světa začíná prosazovat od konce šedesátých let 20. stol. v umění, filozofii, vědě, ale také v životní orientaci jednotlivců a v společenských hnutích. Vychází z poznatku, že evrop., popř. euroamer. kultura budovaná na anticko-křesťanských základech byla dosud příliš sioustrředěna na sebe, takže nebyla schopna a ani ochotna považovat jiné alternativní kultury (tzn. kultury jihoamerické, orientální a africké, které jsou nejednou založeny na jiných principech) za zcela rovnoprávné a rovnocenné. Průlomem do euroamer. kult. nadvlády v literatuře byl jihoamerický magický realismus (G. García Márquez), ve filmovém umění japonská nová vlna (A. Kurosawa).

P. zpochybňuje nejen evropocentrismus (= stavění Evropy do centra zájmu), ale samotné základy evrop. kultury - racionalismus, senzocentrismus a univerzalismus, tzn. začíná si klást otázku, zdali rozum je jediným možným interpretačním nástrojem světa, zdali smysly jsou jedinou spojnici člověka se světem a jediným pramenem poznání a zdali vůbec existuje svět jako celistvá, vymežitelná, a tedy všem lidem společná skutečnost. Odtud módní zájem o orientální myšlenková hnutí (zejména o orientální náboženství a filozofii), stavící na spirituální meditaci, anebo zájem o drogy, které jsou s to rozšířit hranice lidského vnímání (srov. hnutí beat generation [bít dženerější], New age [ňu ejdž]).

P. vystoupil dále proti falocentrismu evropské kultury a liberálním konceptům trhu, tzn. skutečnosti, že hierarchizace, organizace a interpretace lidského světa se děje z mužských pozic a že vývoj společnosti se má podřizovat principům volného trhu a ekonomického zisku. Nejvyhroceněji se tyto tendence projeví ve feministickém hnutí a ekologických aktivitách. P. se staví proti moderně a avantgardě a jejím principům, zejména zpochybňuje přínos těch směrů a hnutí, které svůj program zakládaly na myšlenkách revolučních obrátů (ve vývoji umění i společnosti) jako pozitivních činů (J.-F. Lyotard).

P. chápe svět (a také historii) jako v širokém slova smyslu mnohvrstevnatý a členitý „text“, jako produkt lidského dorozumívání, a tudíž i jako proces několikanásobného kódování a dekódování (= přepis z jedné znakové soustavy nesoucí sdělení do jiné). V postmoderním světě představovaném jako labyrint významů, hodnot a kontextů netvoří pravda a nepravda protichůdné kategorie, protože to, co je v něm nabízeno jako pravda, je výsledkem svobodného pojmenování, a nikoli výsledkem ověřování.

Cena pravdy je v její směnitelnosti na trhu „historiek“ o světě. Autorem jedné z nich může být **Newton** [njútn], jiné **Einstein** [ajnštajn], na jiném trhu jednu „historiku“ o světě nabízí - **Homér**, jinou **Shakespeare** [šejkspír] a další **Ionesco** [jonesko]. Polární kategorií k pravdě anebo lépe k „historce“ o světě není nepravda, ale porozumění.

Umění přestává být v postmoderní kultuře vlivem masmédií závislé na gramotnosti. Kult. trh určuje pravidla umění i vkus těch, kteří do něj vstupují. Umění je pokládáno za společenskou hru, jejíž pravidla určuje ekonomika.

Postmoderní dílo představuje hru autora s konzumentem a konzumenta s autorem, která je otevřena interpretacím. Charakteristickým rysem p. u. je spojování značně odlišných stylových prvků a žánrových postupů. Např. román **Umberta Eca** ([eka], nar. 1932) **Jméno růže** (1980) využívá postupů odborné, publicistické i krásné, pokleslé, masové i exkluzivní literatury, je současně detektivkou, hororem, historickým románem, filozofickým traktátem (= pojednáním), studií o znacích a symbolech, sociologickou sondou do problému tolerance (= mezilidské snášenlivosti).

Dalšími rysy p. u. jsou sklon k mystifikacím (**Eco** celý příběh předkládá jako rekonstruovaný středověký rukopis), koláž (= spojení různorodých prvků do celku jednoho um. díla; **Eco** do svého rukopisu začleňuje rozsáhlejší citáty z krásné i filozofické literatury, z historických děl, odborných prací, **Bible** aj.), ironický přístup k minulosti (**Eco** zlehčujícím způsobem vykládá raně středověké snahy

reformovat církev), jehož prostředkem je také demytizace, tzn. odhalování falešných představ o historických událostech i postavách, a současně nová mýtizace skutečnosti.

Za postmodernistická jsou považována – vedle děl magického realismu – dramata Samuela **Becketta** [semjuela bekita], literární díla Itala **Calvina** [kalvína], ruského emigranta Vladimíra **Nabokova**, Američanů Kurta **Vonneguta** [vonegata], Johna **Irvinga** (*Svět podle Garpa*, 1978), Angličanů Roalda **Dahla** ([dála], *Můj strýček Oswald*, 1979), Davida **Lodgea** ([dejvida lodže], *Hostující profesori*, 1975), Srba Milorada **Paviće** (*Chazarský slovník*, 1985), z č. literatury díla Milana **Kundery** (*Nesnesitelná lehkost bytí*, 1985) anebo Jiřího **Gruši** (*Dotazník*, 1978). Do této oblasti jsou zahrnována výtvarní díla Andy **Warhola** [endy worhoula], filmy Woody **Allena** [vúdy elína], Stevena **Spielberga** [spílberga], televizní seriály *Star Trek* nebo *Twin Peaks* (1989-1991, 30 pokračování; režie David **Lynch** [dejvid lynč]). Syntézou postmoderních postupů se stal film *Forest Gump* ([forist gamp], 1994, režie R. **Zemeckis**).

Typickým projevem postmoderní masové kultury jsou reklama, Michel Jackson, Madona, počítačové hry, virtuální realita, cyberpunk, zapping.

15. Nejznámější světové výtvarné sbírky, galerie a muzea umění

Albertina (Vídeň), Alte Pinakothek (Mnichov), Gemäldegalerie (Drážďany), Ermitáž (Petrohrad), Galleria Borghese (Řím), Galleria degli Uffizi (Florencie), Galleria Nazionale d'Arte Moderna (Řím), Gosudarstennaja Tretjakovskaja Galerija (Moskva), Guggenheimer Museum (New York), Kunsthistorisches Museum (Vídeň), Metropolitan Museum of Art (New York), Musée d'Art National Moderne (Paris), Musée du Louvre (Paříž), Musée d'Orsay (Paříž), Musée Nacional d'Art moderne (Paříž), Musei Vaticani – Musei di Antichità, Pinacoteca Vaticana (Vatikán), Museo del Prado (Madrid), Musées Royaux des Beaux-Arts (Brusel), Národní galerie (Praha), National Gallery (Londýn), National Gallery of Art (Washington), Nationalgalerie (Berlin), Pinacoteca di Brera (Milán), Rijksmuseum (Amsterdam), Stedelijk Museum voor Schone Kunsten (Amsterdam), Tate Gallery (Londýn), The Art Museum of Chicago (Chicago), The Museum of Modern Art (New York), The National Gallery (Londýn).